

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyn.ru

№ 67
(19500)

2021 чылдың
сентябрь 8
среда

Хүннүн үнери — 05:45
Ажары — 19:07
Хүн дурту — 13:22

Садар өртээ хостуг 12+

Экономика

ТЫВАДА «ЧУРАГАЙЛЫГ ЭКОНОМИКА» ЧЕДИИШКИНИГ КҮҮСЕТТИНИП ТУРАР

Тыва Республиканың Чазааның неделя санында эртип турар Аппарат хуралына республиканың социал-экономика хөгжүлдээзиниң адыр аайы-биле кандыг-бир айтырыын тодаргайы-биле сайгарып көөрү чаңчыл болган.

Бо эрткен понедельникте, сентябрь 6-да, «Россия Федерациязының чурагайлыг экономика» национал программаны Тывада амыдыралга боттандырып турарының дугайында делгереңгей илеткелди ТР-ниң информатизация болгаш харылзаа сайыдының албан-хүлээлгезин күүседип турар Урана Наскюрюк кылган.

«Чурагайлыг өскерлишкinnen кижилер бүрүзүнүн амыдыралына дээштиг, аңгы-аңгы адырларны өскерттип, бергелер тургустунза-даа, чигзиниш чок, чурттуң Президентизиниң 2018 чылдың май 7-де ат салганы 204 дугаар «май чарлыгында» көрдүнгөн национал сайзыралдың шупту сорулгаларын болгаш өзүлдени чедип алырынга дыка улуг арга-шинекти берип турар.

Бо талазы-биле «Чурагайлыг экономика» национал төлөвилел өзек болгаш системалыг болуп, өске-даа национал төлөвилелдерни боттандыралының таваа болуп турар.

Россияның Президентизиниң 2021 чылдың февраль 4-те ат салганы 68 дугаар чарлыгы-биле дээди эрге-дужаал ээлээн улустуң ажил-чорудулгазын үнелээри-биле 20 көргүзүгнү тургускан. Оларның бирээзи — «Регионнуң чурагайлыг өзүлдө» төлөвилел.

Ол көргүзүглерни чедип алыр дээш, РФ-тиң Чурагайлыг сайзырал яамызы-биле 6 (оң иштинде саң-хөөге хамаарышкан 1) дугуржулгалар кылган бис. Ол дугуржулгалар езугаар 12 көргүзүгнү чедип алыр көрдүнгөн. Оларның сези 100 хуу күүсеттинген, арткан 4 көргүзүг бо чылдың төңчүзүгнө чедир күүсеттинер.

«Чурагайлыг экономика» национал программага хамааржыр 4 федералдыг төлөвилелди Тыва Республикада амыдыралга боттандырып турар.

Ол дээрже:

- «Информацияның инфраструктуразы»
- «Чурагайлыг экономикага кадрлар»
- «Чурагайлыг күрүнө башкарылгасы»
- «Информастыг айыыл чок чорук» болуп.

Баштайгы берге айтырыг — шынарлыг информация инфраструктуразы, дүрген ажилдаар интернет ереге бүрүзүгнө, социал адырның албан черлеринге турарын чедип алыр.

Эрткен чылын хамчыктыг коронавирус аарыының дыка дүрген неперээни-биле холбаштыр чурагайлыг ачы-дуза чедир сервистерге чаңчыл болган көрүш өскерлип, оларның ужур-утказы онзаланып күштелген.

«Информастыг инфраструктура» төлөвилел езугаар 2019 чылдан 2021 чылга чедир Тыва Республикага 408 социал албан черлерин интернет четкизинге кожар турган.

Ол дээрже 2019 чылда 39 хоорай-суурларда 96 социал албан черлери (26 хуу), 2020 чылда оларга немей 116 социал албан черлери (32 хуу) болуп.

2021 чылдың сентябрь 30-ге чедир 53 хоорай-суурларда 193 социал албан черлерин (42 хуу) интернетке кожар. Тодаргайлаарга: өөредилге албан черлери — 33; тус черниң бот-башкарылга чагыргалары — 43 (суму чагыргалары — 42, кожуун чагыргалары — 1); фельдшер-акушер пункттары-35; библиотекалар — 80; өрт кезээ — 2.

Төлөвилелдин өртөк-үнези ниитизи-биле федералдыг бюджеттен үндүргөн 510 сая 514 муң 488 рубль болган. Оң иштинде: 2019 чылда — 125 сая 309 муң 133 рубль, 2020 чылда — 164 сая 795 муң 160 рубль, 2021 чылда — 204 сая 59 муң 734 рубль.

«Информастыг инфраструктура» төлөвилелдин ачызында: 27262 өөреникчилерлиг болгаш 4 муң ажыг башкыларлыг 123 школа, 654 албан-хаакчылыг 108 суму болгаш кожуун чагыргалары, 66135 чурттакчылыг (республиканың

чурттакчыларының 20,3 хуузу) 87 суурларда 159 эмнелге ажилдакчыларлыг 89 фельдшер-акушер пункттары, 218 ажилдакчылыг 8 өрт кезээ интернетке коштунган.

Төлөвилелдин ачызында бүгү республикада 69207 ереге интернетке калбаа-биле коштунган. Оң иштинде республиканың чурттакчыларының 98 хуузу болуп 323927 кижилер кирип турар. Оларга ырак-узак, чедери берге суурларның чурттакчылары база хамааржыр.

ТР-ниң Информатизация болгаш харылзаа яамызының удуртукчузуң делгереңгей илеткелиниң чүгле бирги кезээнде кириген сан-чурагайлыг безин артында ТР-ниң Чазааның, адырны удуртуп турар яамызы, өске-даа яамыларның, харылзаа бүдүрүлгелериниң болгаш аңгы-аңгы деңгелдин албан черлериниң, тус чер чагыргаларының удуртукчуларының болгаш ажилдакчыларының кады кылып чоруткан шудургу ажылы көстүп турар.

Ам бо хүнде республиканың чурттакчы чонунуң 98 хуузу интернетке коштунган дээрже безин дыка улуг чедиишкин болуп. Кыдыг-кызыгаар черде, Саян дагларының артында республикаже дүрген ажилдаар интернетти кириери белең эвес ажил дээрзин кижилер бүрүзү билир болза эки. Ону чамдык чаңгыс чер-чурттугларымыс анаа-ла бир амыр, чайгаар бүде бээр ажил деп бодаары шың эвес. Ылаңгыя интернетке олуруп алгаш, чазак-чагырганы чүгле шүгүмчүлээринге өй улус ону бодавайн турары хомуданчыг. Ындыг улус интернет таварыштыр чазак-чагырганы шүгүмчүлөп тура, бо интернетти чазак-чагырга тургускан деп оода миннип олурар болза эки.

Россияның дыка хөй, бүгү девискээри оргу шөл, регионнарынга соталыг харылзааның чаңгыс улуг күчүлүг антена-суугузун тургузуп каарга, ол долгандыр он-он, чүс-даа чедир километр черге харылзааны, интернетти хандыра бээр. А Тывада ыңдыг эвес, хоорай-суурлар, кожуун-сумулар аразында арт-сыннар, дора дизе, баалык албан турарын билир бис. Ынчангаш хөй кезинде хая-даштыг даглар-сыннарлыг Тывага интернет четкизин 98 хуу чедир сайзырадып алыр улуг чедиишкин болуп.

Саян артындан оптиктиг удазынныг кабельди Тываже кирип шөйүп, дүрген ажилдаар интернетти республикаже кирип кээрде, чеже хемнер кешкен-дир, хая-даштыг арттар-сыннар ашкан-дыр. Ону кылыр хамаанчок, бодаары безин берге. Ынчалза-даа бистиң харылзаа адырының удуртукчулары болгаш ажилдакчылары Саян артындан келген коллегалары-биле кады ону кылып шыдааннар. Ону черле демдеглес аргажок.

Саян артындан дүрген ажилдаар интернетти Тываже кирип алгаш, ону шупту кожуун-хоорайларже, суму-суурларже чедирери үстүндө адааным чылдагааннар-биле база белең эвес ажил. Ынчалза-даа ол ажил база Тывада чедиишкинниң амыдыралда боттанып турары өөрүнчүг-дүр.

(Уланчызы 2-ги арында).

Кыска медээлер

«ЧАА СОРУК» ТЕРЕ-ХӨЛДЕ

Тере-Хөл кожууннуң «Чая сорук» губернатор төлөвилелиниң дөрт киржикчизи: Шынаа сумуздан Бады Шанчими, Каргы сумуздан Тимур Бандан, Эми сумуздан Андрей Сенди-Хуурак, Балыктыгдан Буян Казырыкпай олар кыштагларын тудуп дооскан.

Оларның үжүгнө малды хүлээдип берген. Төлөвилелдин киржикчилери амгы үеде мал чемин кылып турар. 295 тонна сизген белең. Ниитизи-биле 310 тонна сизгени кылырлар.

ХЕМЧИКТЕ КУЛЬТУРА ОДАА

ТР-ниң культура сайыдының хүлээлгезин күүседип турар Виктор Чигжит Бай-Тайга кожууннуң Хемчик сумузда көдээ культура одааның капиталдыг септелгезин хынап четкен.

«Культура» национал төлөвилелдин ачызында Хемчик сумуздунуң культура одаанда капиталдыг септелге ажилдары чоруп турар. Сентябрь ортан үезинде септелге доостур. Культура одаа ажыл-лалче кирер.

ТӨЛЕПТИГ САЛГАКЧИ

Чеди-Хөл кожууннуң К.Д. Оюн аттыг төп ном саңында чая номнар келген. Оларның аразында чеди-хөлчүлөрниң чаңгыс чер-чурттуу Экер-оол Манчынның «Чурт чаңгыс — салым чаңгыс» деп ному база бар. Авторнуң орус дылдан тыва дылче очулдурган шүлүктөрүн ук номда парлаан.

ТР-ниң улустуң чогаалчызы Николай Куулар чая номнуң авторунга үнелелди берген:

«Экер-оол Манчын Тываның чогаалчыларының аразынче кирген деп болуп. Ол орус дылдан тыва дылче Пушкинниң, Блоктуң, Есенинниң, Евгений Евтушенконуң дээш улуг чогаалчыларның шүлүктөрүн чая аргалар-биле тускай кылдыр очулдурган деп санаар мен. Сергей Пюрбю, Кызыл-Эник Кудажы сугларның очулгаларын шупту билир бис. Экер-оол Манчынны оларның ажил-чорудулгазының төлөптиг салгакчызы деп адап болуп».

ХООЗУРААН ХАМААТЫЛАРГА ХАЛАС ДУЗА

Хуулуг чээлизинге, үндүрүлгелеринге, чуртталга-коммунал ажил-агыйының төлөвилелдеринге ажил чок арткаш, күш четпейн, амыдыралыңа чедишпейн турар хамаатыларга ТР-ниң Юстиция яамызы хоозураан деп (банкротство) документилен долдурарыңа халас дузалажып турар.

Юридиктиг дузаны Кызыл хоорайның Красноармейская кудумчузу 100 дугаар бажында Ольга Мергеновнаже 89527504986 долгааш, билип ал болуп.

Бистиң коор.

ХӨМҮР-ДАШ «САДЫГЖЫЛАРЫН» ХЫНААР

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчызының албан-хүлээлгезин күүседип турар Александр Брокерт база Тарифтер талазы-биле албан удуртукчузунун хүлээлгезин күүседип турар Эдуард Куулар хөмүр-даш өрттөн чийгеткеннге хамаарышкан журналистерниң айтырыгларына харыылаан.

Регион удуртукчузу Владислав Ховалыг хөмүр-даш өрттөн эвээжедир дугайында шийтпиринге атты салган соонда, хөмүр-даш саарыкчылары чаа өртек-биле садып алганы «кара алдынын» эрги өрттээ-биле саарып, бодунга шийгээди эгелээр эвес бе деп айтырыг хейнү дүвүредип турар. Чазак ону хайгаараар бе?

Александр Брокерт ол айтырыгга харыылап тура, күрүнө эрткен чылдан бээр хөмүр өрттөн өйлеп турарын тайылбырлаан. Тарифтер албаны Тываның даг-руда компаниязының өртектер политиказына анализти чоруткан: бүдүрүлгениң 2021 чылдың январь 1-ден бээр боттук чарыгдалдарын база ол өртектери дүгжүп турарын санап көргөн. Ооң түңнелинде экономиктиг үндөзүттүнген — тоннада 2220,1 рубль өртекти тодараткан. Ындыг болганда, шупту-ла хереглекчилер кадыг одаар чүүлду уургайның бодундан садып ап шыдавазы билдингир. Дыка хөй кижилер хөмүрнү одаар чүүлдүң кырынга «транспорт» чарыгдалдарын, азы дажып-сөөрткенин катый санап алган «ачы-дуза чедирикчилеринден» садып ап турар. Ынчангаш тоннада өртек чедиргениниң хемчээлинден хамааржыр. Мында сөөртүлгө өрттөн күрүнө өйлеп-таарыштырып турарын билзе чогуур, чедирер черинге оруктун хемчээлинден тоннада 5,7 рубль деп бөгүн доктаат-тынган. Склад ачы-дузаның өрттээ база өскерилбээн, ынчангаш хөмүр садыгжылары садар хөмүрүнүн өрттөндөн 467 рубльди казыыр ужурлуг.

— Ам транспорт чарыгдалына немей, тоннада хөмүрнүн тургустунган өрттээ-биле хереглекчиге четкен турарын чедип алыры чугула — деп, Александр Брокерт чугаалаан. — Чазак ведомстволар аразының комиссиязының рейд планын тургускан. Тарифтер талазы-биле албанның, монополияга удур албанның, үндүрүг инспекциясы база тус чер чагыргаларының кижилгези-биле рейдлер келир неделяда эгелээр. Чагырга черлери кожууннарда өртек политиказын хайгаараар ужурлуг.

Хөмүр сөөртүкчүлериң чарыгдалдарын эвээжедир дээш, субсидияны бээринге чазак белең, ынчалза-даа херек кырында ажылглаттынмаан эрги чурумну эдери негеттинип турар. Чурумну бөдүүнчүдер ажылдар болу бээрге, эрге-чагырга кадыг одаар чүүл сөөрткен чарыгдалдарын эгидип болур, ынчан төңчү өртек билдинер.

Кара өжөгүрзөн өртекте өстүрүп турар садыгжыларга хамаарыштыр кандыг хоойлу-чурум харысалгалары барын журналистер сонургаан.

Доктааткан өртектерни өстүрер болза, торгаар дээн ышкаш административтиг харысалга барын, Тарифтер талазы-биле албанның начальниги Эдуард Куулар тайылбырлаан. Кижилерге ол торгаал 5000 рубль болза, юридиктиг черлерге — 10000 рубль.

Тываның Чазаа республиканың кадыг одаар чүүл рыногунда чижилгени күштелдирер дээш, ажылдап турар: кожавыс Хакасиядан сөөртүкчүлери-биле кады дугуржуп, Мөңгүн-Тайга биле Өвүр кожууннарны хандырып болур Моолдан бүдүрүкчү эксперттерни хаара тудар планныг. Шенээр кылдыр Моолдан хөмүрнү эккелгенин даргазының оралакчызы дыңнаткан.

Хереглекчилер чийгеткен чаа өртек-биле хөмүрнү кожууннарда одаар чүүл складтарындан садып ап болур. Олар-биле харылзажыр даңзыны бо чоокку хуннерде интернет четкизинге парлап-тар. Кызылда ындыг черлер элзэн каш, оларның эң колу — «Гортоп».

Шуптузу чугула

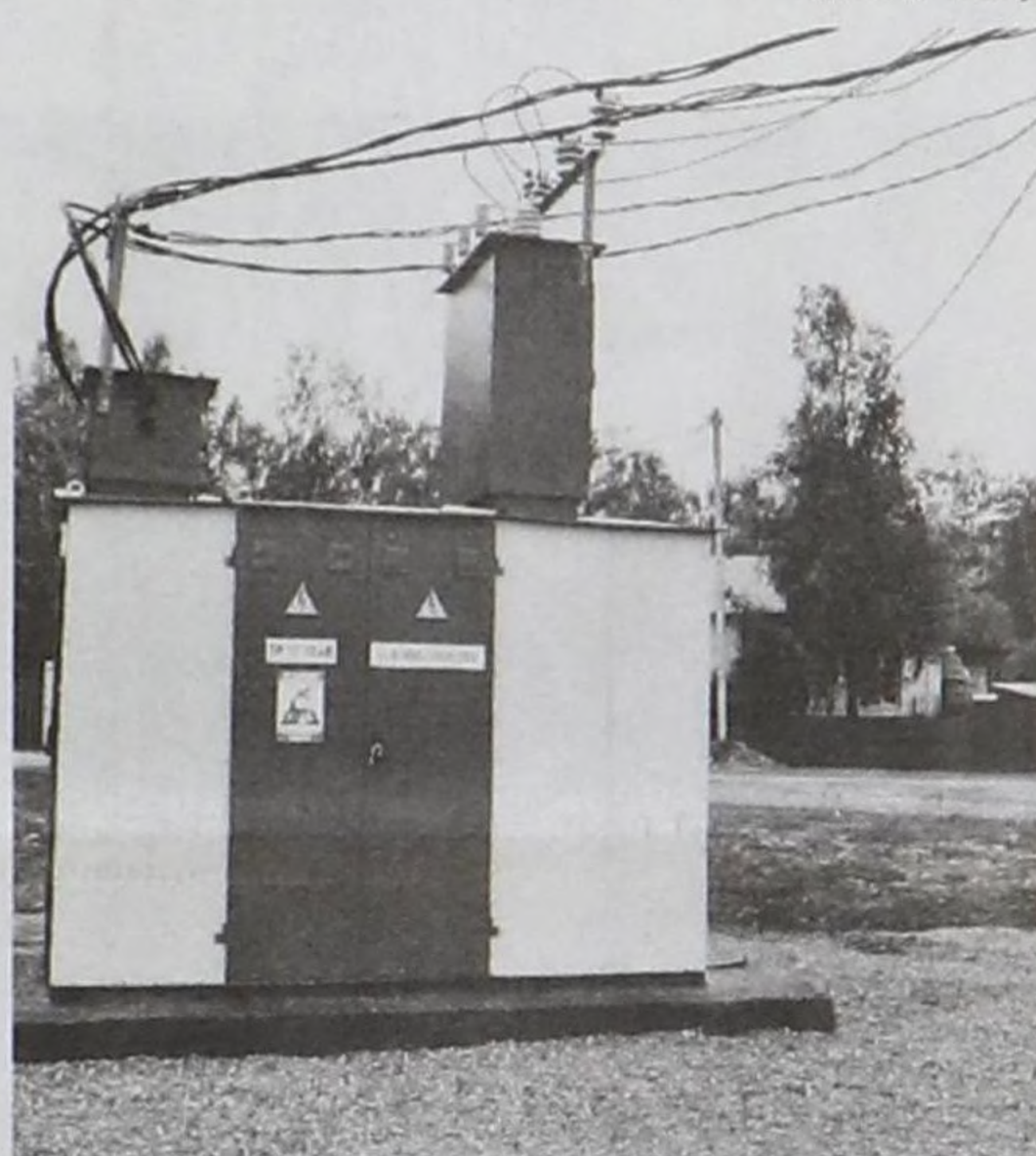
ТАҢДЫ КОЖУУНДА

Таңды кожууннун Дүрген суур-нун девискээринде туттунган чаа бажыңнарның ээнзирей берген турарын эрткен-дүшкен санымда-ла хараадап көөр турдум. Өскүс уругларга дээш күрүнениң туткан бажыңнары деп чон шупту билер.

Эрткен неделяда ТР-ниң Баштыңының албан-хүлээлгезин түр үеде күүседип турар Владислав Ховалыг Таңды кожуун-че ажил-агыйжы сургакчылаашкын үезинде Дүрген суурда чедир туттунмаан бажыңнарга барып четкен.

Кожууннарда, суурларда бөдүүн чоннун кандыг байдалда канчаар чурттап турарын ийи караа-биле көөрү, шийт-пирлеттинмейн турар айтырыгларына киржири Владислав Ховалыгга чугула. Бо удаада Дүрген суурнун кыдында боктук девискээрде демир каркастардан туттунган 44 бажыңны ол хынап көргөн. Бажыңнарны туткан шынары кудуку деңгелде болган. Бир-тээ, тудуп каан бажыңнарны катап эде кылыр үе болгаш

акша-хөреңги чедишпес. Ынчангаш ук девискээрниң богун аштап, сегереткеш, орукту кылырын база бажыңнарда чедир кылдырмаан чүүлдерни эчизинге чедирер ужурлуун харысалгалыг даргаларга сагындырган. ТР-ниң тудуг сайыдының хүлээлгезин күүседип турар Аяс Хунай-оол чоокку үелерде ук айтырыг шийтпир-леттинген турар деп аазаан.

Дараазында Таңды кожууннун төвү Бай-Хаак суурда «Бай-Хаак суг» суг черинге барган. Кожууннун чонун арыг суг-биле хандыраары — регион болгаш кожуун баштаар черлериниң эрге-жок чугула айтырыгларының бирээзи. Таңды кожууннун чагырга даргазының хүлээлгезин күүседип турар Алик Монгуш ам-даа ийи суг оңгарын өрүмнөп бээрин дилзэн. «Бастийон» ажык акционерлиг ниитилелдин удуртукчузунга ол дугайында даалганы В. Ховалыг берген. Олар чеди хире хонуктан ук ажилды күүседип кириптеринге белең.

Суг станциязын тургузары — чоннун дилзэ. Кожуун болгаш суурларны арыг

суг-биле хандыраарынче федералдыг бюджеттен 17 сая рубльди чарыг-дап турар. 13 муң ажыг таңдыжылар арыг суг-биле хандырылган деп санап болур.

В. Ховалыг ол чорааш, Бай-Хаак суурга «Россети Сибирь» хөй-ниити акционерлиг ниитилелдин чигине директору Павел Акилин-биле ужурашкан.

ТР-ниң Чазааның дет-кимчези-биле «Россети Сибирь» республикага электри энергиязының шынарын экижиткенин демдегеп каалы. Олар бо хуннерде Таңды кожууннун төвү Бай-Хаак болгаш кожазында Дүрген, Сосновка суурларда электри энергиязының четкилеринде ажылдап турар.

ЧАА МАШИНАЛАРНЫҢ ДҮЛГҮҮРЛЕРИН ТЫВЫСКАН

Сентябрь 6-да Республиканың Чазак бажыңының баарына чүзүн-баазын өңнүг шарлар болгаш кызыл кожаалар-биле каастаан дүрген дуза чедирер чаа автомобильдерни эрткен-дүшкен чон эскерген боор.

2021 чылдың май 2-де РФ-тиң Президентизи В. Путинниң Чарлыының 9 дугаар чүүлүнде кирип турар айыткалының боттанып турары ол. Ук чүүлде 2021-2023 чылда көдээ суурларга болгаш бичии

хоорайларга 5 муңдан эвээш эвес дүрген дуза чедирер чаа автомобильдерни ажыл-лапче кириериниң дугайында бижээн. Көдээниң дүрген дуза чедирер черинге болгаш школаларга чаа автомобильдерни федералдыг бюджет акшазы-биле садар деп шийтпирлээн турган. Ынчангаш РФ-тиң Үлетпүр, садыг-саарылга яамызынче ТР-ниң Кадык камгалаал яамызының кириген чагыын езугаар бөгүн дүрген дуза чедирер 20 автомобильди эккелген.

— Кижилерниң кадыкшылын болгаш амы-тынын камгалап алыры — кол даалгавыс. Ынчангаш эмнелге черлерин чаа дериг-херекселдер болгаш автомобильдер-биле четчелеп, оларны удаа-дараа чаартып турары чугула. Ылаңгыя бо халдавырлыг аарыг үезинде ук айтырыг дыка чугула — деп, Тываның Баштыңының албан-хүлээлгезин түр үеде күүседип турар В. Ховалыг байыр чедиргеш,

чаа автомобильдерниң дүлгүүрлерин эмнелгелерниң удуртукчуларына ты-выскаан.

— Чаа келген 20 машинаның чедизи УАЗ, ийизи «Патриот», а арткан 13-ү «Газельдер». Ол 13 «Газельдин» үжү эң бедик класска хамааржыр. Реанимация машиналары болур. Оларның 10-у «Б» класстың. Дөрт машина хоорайның дүрген дуза чедирер төвүнге баар. Бир патриот Эрзин, ескези Улуг-Хем кожуун-га баар дээш шуптузун баш удур хуваап каан. Мөңгүн-Тайга, Тожу, Тере-Хөл кожууннарда аңгыда, өске кожууннар бо чылын шупту чаа машиналарны ап турар. Чүге дээрге бо үш кожуун эрткен чылын алган — деп, ТР-ниң кадык камгалаал сайыдының оралакчысы Орлан Ондар чаа машиналар дугайында чугаалады.

Айдың ОНДАР.

Авторнун тырттырган чуруктары.

ТЫВАДА «ЧУРАГАЙЛЫГ ЭКОНОМИКА» ЧЕДИИШКИНИНГ КҮҮСЕТТИНИП ТУРАР

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

Федералдыг төлөвилелдерден аңгыда, ТР-ниң Информатизация болгаш харылзаа яамызының эгелээни Тывада «Харылзаада бис» деп ырак-узак, чедери берге суурларга хамаарышкан регионалдыг төлөвилел база амыдыралда боттанып турар деп, У. Насюрюн ол-ла Аппарат хуралына илеткелинге демдеглээн. Ол регионалдыг төлөвилелде бо чылын 7 суур киржип турарын айткан.

«МТС» ажык акционерлиг ниитилел-биле 6 сая 500 муң рубльге чарган күрүнө керээзи езугаар 7 суурга соталыг харылзааның антенна-суургаларын тургузар.

Ол дээрже Өвүр кожуунун Ак-Чыраа, Чаа-Суур, Бии-Хем кожуунун Тарлаг, Барыын-Хемчик кожуунун Аянгагы, Хөндөлөң, Чаа-Хөл кожуунун Шаңчы, Чеди-Хөл кожуунун Хөлчүк суурлары-дыр.

Тыва Республиканың Баштыңының албан-хүлээлгезин түр үеде күүседип турар Владислав Ховалыгының даалгазы-биле август айда Тес-Хемниң Куран арбанга дүрген ажилдаар интернетти кошканын база Урана Валерьевна дыңнаткан.

Улаштыр Тывада 6435 чурттакчылыг 13 суур: Кунгуртуг, Кызыл-Хая, Кара-Хөл, Кирсарай, Үжеп-Аксы, Оттук-Даш, Хүт, Сой, Белдир-Чазы, Сыстыг-Хем, Чазылары, Ырбан, Качык ам-даа дүрген ажилдаар интернетке коштунмаан деп, ол демдеглээн.

«Чурагайлыг дең эвес чорукту чок кылырынче угланган федералдыг төлөвилелче Тывадан 10 суурну кириериниң дугайында дилегни федералдыг яамыже чоруткан бис» – деп, сайыт илеткелинде база айткан.

Бай-Тайганың Кара-Хөлче, Мөңгүн-Тайганың Кызыл-Хаяже оптиктиг удазын-ныг кабельди шөөр аргазын дилеп турарын Урана Валерьевна база чугаалаан. «Убса-Нуур ыйгылаажы» заповеднигин башкарып турар күрүнениң федералдыг бюджет албан чери ол девискээрлерге өңчүлүг апаар болза, ону таварыштыр ынаар дүрген ажилдаар интернетти чорудар оптиктиг удазынныг кабельди шөйүп болур. Кунгуртугже алдын тывыжының «Ойна» артелиниң киржилгези-биле база оптиктиг удазынныг кабельди чорудар айтырыгны федералдыг

деңнелде шиитпирлеп турар деп, ТР-ниң Информатизация болгаш харылзаа яамызының удуртукчузу айткан.

Кара-Хөлче, Кызыл-Хаяже, Кунгуртугже дүрген ажилдаар интернетти кириериниң аңгы-аңгы аргаларын ап турарының чижээнден, 21 чүс чылдың кол негелдези – чурттакчы суур бүрүзү-биле быжыг харылзаа, ооң иштинде дүрген ажилдаар интернет турарын чедип алыр дээш, чазак-чагырга бүгү хемчеглерни ап турары илдең-дир.

Россияның Президентизи В. Путинниң чарлыгы-биле хүлээп алган «Россия Федерациязының чурагайлыг экономиказы» деп национал программа Тыва Республикада өске регионнарда деңнээрже, дудак чок күүсеттиниң, харын мырыңай чамдык көргүзүлгери-биле мурнуку одуругларже үнүп келгениниң дугайында ТР-ниң информатизация болгаш харылзаа сайыдының албан хүлээлгезин күүседип турар У. Насюрюнун Чазактың Аппарат хуралына кылган илеткелинге даянмышаан, «Шын» солунунун дараазында үндүрүлгелеринге улаштыр сайгарар бис. Мөргөн КЫРГЫС.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗАК ДАРГАЗЫНЫҢ ЧАРЛЫ

Тыва Республиканың күрүнө шаңналдары-биле шаңнаарының дугайында

Культура болгаш уран чүүл адырынга хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш «ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ КУЛЬТУРАЗЫНЫҢ АЛДАРЛЫГ АЖЫЛДАКЧЫЗЫ» хүндүлүг атты

Александра Кертик-ооловна МОНГУШКА – «Көдээ салбырларлыг Өвүрнүң төпчүткен библиотека системазы» культураның муниципалдыг бюджет албан чериниң директорунга тылсыр.

Тываның Баштыңының албан-хүлээлгелерин түр үеде күүседип турар В. ХОВАЛЫГ.

Кызыл хоорай

2021 чылдың август 9
№ 273

АВЫЙГАНДА ЧАА ОРАН-САВА НЕМЕШКЕН

Тыва Республиканың Күш-ажыл болгаш социал политика яамызының ТР-ниң «Күрүнениң кадыы кошкак болгаш улуг назылыгларның хайгаарал-ажаалда бажың-интернады» күрүнениң бюджеттиг албан чери амгы үеде Россияда ажилдап турар 523 психоневрологтуг албан черлериниң аразында кирип турар.

Бүрүн-Бай-Хаакка хамааржыр Авыйганда бажың-интернат бодунуң ажил-агыын ыраккы 1953 чылдан эгелээн. Ынчан чүгле 25 олуттуг удуур корпус турган. 1954 чылда эр, херээжен улуска аңгылаан 70 олуттуг корпустар болгаш 50 олуттуг столовая, хары угда 20 кижиге көрдүнгөн чунар-бажың база хеп чуур чер немешкен.

2019 чылда «Улуг назылыглар» деп федералдыг программа езугаар «Демография» деп национал төлөвилел-биле чаа корпустарның баштайгызының тудуун хүлээникчи «Өлчей» КХН-ниң тудугулары эгелээш, 2020 чылда дооскан. Ол-ла чылын аңаа немей дөрт корпусуң тудуун уламчылааш, 2021 чылда ажылгалче кириген. Тудугже ниитизи-биле 300 сая рубль чарыттыг, ооң иштинде 200 сая рубльди федералдыг бюджеттен үндүргөн.

Сентябрь 4-те үстүнде бижээнивис албан черинге хамааржыр «Понедельник, Вторник, Среда, Четверг, Пятница» деп аттарлыг чаа корпустарны ажылгалче кириген. Корпустарның ниити шөлү барык 4 муң дөрбелчин метр чедип турар. Корпус бүрүзүндө 40 кижиге таарыштыр кылган столовая, эмчиниң өрээли, дыштаныр өрээл, телевизор көөр улуг

зал, номчуттунар өрээл, психологтуң кабинеди, чуруур болгаш аргыыр-даараарына сундулугларга аңгылаан өрээлдер, күш-культура болгаш эмнээшкенингу сула шимчээшкенин чорударына таарыштыр кылган тренажёр залы база тускайлаан удуур өрээлдер бар. Оларның аразында коляскада олурар, өске улус дузазы чокта шимчеп шыдаас улустуң удуур оруннарын таарыштыр кылган. Ол ышкаш удуур өрээл бүрүзүндө чунар болгаш арыг-ланыр өрээлдер база бар. Изиг-соок суг хандырылганын аңгыда, кышкы үеде өрээлдер чылыг болзун дээш амгы үең технологиязы-биле «чылыг шаланы» база ында чаткан.

Тудуг көрдүнгөн хуусаазында дүргени-биле туттунган болгаш шынарлыг кылдынганын бажың-интернаттың директору Людмила Чүлдүм магадап демдегледип: «Бо төөгүлүг чаартылга-дыр. Кончуг эки

үезинде болуп турар деп бодаар мен. Эрткен чылын баштайгы корпус туттуна бээрже, ажилдакчылар-даа, социал ачы-дуза алыкчылары-даа дыка-ла амырап кыштаан бис. Ам бо арткан чаа корпустарны кончуг дүрген тудуп дооскаш, иштики-даштыкы ажилдарындан аңгыда, долгандыр девискээрин безин чаагайжыткаш, дыка эки, таарымчалыг кылганын канчап демдеглевес боор. Бүгү талазы-биле чаагайжыды туттунган чаа оран-саваның чылыг, чараш, эптиин магадап, өөрүп, шуптувус Тыва Чазакка, ТР-ниң Күш-ажыл болгаш социал политика яамызынга, кожуунун удуртукчуларына, тудугжуларга четтиргенивис илередип

ышкаш хамаарылгалыг болбас болза, хоржок. Чаа оран-саваже көжүп кирип турарына дыка өөрүп турлар. Канчап билир, бо эки байдалдар аарыг улузувустуң кадыына бичии-даа болза эки салдарлыг болур чадавас. Долгандыр шупту чараш, чаа, эптиг чүүлдерге бүргеткен бажың-интернаттың чурттакчыларына чүгле кадыкшылды күзээр мен. Күрүнениң шак мындыг сагыш салышкыны дыка онза-дыр».

Чуртка коронавирус хамчыктыг аарыгдан хөй чон амы-тынындан чарлып турар берге үеде, бо интернаттың чурттакчыларына өршээлдиг болуп, шупту онча-менди эрттиргенин эмчи чугаалады. Ынчалза-даа өске чылдагааннар-биле 2021 чылда 4 кижиге чок болган: ыжык аарындан – 1, өкпе аарындан – 1, ийи кижиге хар-назынының улгатканындан чок болган. 2021 чылда ийи социал ачы-дуза алыкчыларының кадыының байдалы экижээни-биле төрелдери алгаш барган. Оон аңгыда, өг-бүле болуксаан улусту база кичээнге апар, оларга кады чурттаарына эптиг кылдыр өрээлдерни база аңгылап берип турар.

Үстүнде адаанывис психоневрологтуг бажың-интернат мал-маганны база аңгы тудуп турар: 21 баш бода малдыг, шээр малы 107 баш чедип турар. Дугуржулга езугаар оларын кадарып берип турар кадарчылыг. Бода малын колдуунда эътке ажыглап турар.

«Бажың-интернаттың чурттакчыларының хөй кезии республика иштинден болганда, «изиг-ханны» бо-ла дилей бээр» – деп, Уран-кыс Оюн чугаалады. Ол 12 чыл дургузунда бажың-интернаттың чонун чөмгөрип турар болгаш, кымның чүнү чиксээрин кончуг эки билер. Ылаңгыя байырларда үезинде амданныг быжырган чөмнерни база кылып берип турар. Байырларда чүгле изиг-хан чириинден аңгыда, ажилдакчылар болгаш интернаттың чурттакчыларының холушкак командаларының аразына хол бөмбүүнге, стол теннизинге спортчу маргылдаалар доктаамал болгулаар. Ол-ла командалар боттары концерт номерлерин белеткеп алгаш, бараалгадыр чаңчылын чылдан чылче уламчылап турар.

Ниитизи-биле аарыг улуска долгандыр байдалдарны экижидери-биле бүгү талаалыг ажил Авыйганда чоруттунуп турар. Ылаңгыя чаа оран-саваже чединген албан чериниң чурттакчыларының-даа, ажилдакчыларының-даа хөй-ады бедик, эки чүүлге бүзүрели улуг.

К. МОНГУШ.

“Чурттаар оран-сава болгаш хоорай хүрээлеңи” национал төлевилел

МӨҢГЕ НОГААН ШИВИ, ХАДЫҢ БҮРГЭЭН СЕСЕРЛИКТЕ

“Чурттаар оран-сава болгаш хоорай хүрээлеңи” национал төлевилелдин “Таарымчалыг хоорай хүрээлеңи хевирлээри” федералдыг программа-биле республикада элээн хөй девискээрлерни чаагайжыткан болгаш ук ажыл уламчылап турар.

Каа-Хем кожуунун Сарыг-Сеп суму-мунда Аныяктар сесерлиинин тудуу ийиги чадазында чоруп турар. Керээ езугаар август айда доозар турган. Кызыл – Сарыг-Сеп автооруун суг алганы-биле орукту дуглаан ужун ажылдарны кезек када тургускан. Хүлээничи организация “Алдын” КХН бо айда ук объектти доозуптар дээш, шудургу ажылдап турар.

Эрткен чылын сесерликтин девискээрин дескилеп, кылымал даштарны эптеп

салган, асфальт-биле шыпкан, сценалыг шөлдү, машина тургузар черни база демир херимни долгандыр тургускан. Бо хүнде ында уругларның ойнаар болгаш спортчу шөлчүгештерин, дыштанып олу-рар сандайларны, беседкаларны, фонарьларны, бок төгөр хааржак-чыгаштарны тургускан. Уруглар шөлчүгешинин девискээрин резин тогланчылар-биле шывары арткан.

Удавас узуну 25 метр, дооразы 2 метр көвүрүгнү база чедир кылып доозар. Суг үерлээни-биле көвүрүг тудуун түр соксаткан турган. Аныяктар сесерлиинде видеохайгаарал камераларын база тургускан. Чаа өг-бүлө тутканнарның шөлчүгеш-терде чайганыштарда каткы-хөглүг ойнап, дыштанып, элээдилериниң спорт-биле өңүктөжип, сула шимчээшкinner кылып база күш-шыдалын быжыктырып алырынга ынак чери апарган.

жинде “Ынак-шылдың ыя-жы” база бар. Олар ында шоочаларны азып эгелээн. Чаагай-жыттыгган девискээр сарыг-сепчилерниң, ылаңгыя шко-лачыларның кичээлдер соонда уруг-лар ойнаар шөлчүгеш-

терде чайганыштарда каткы-хөглүг ойнап, дыштанып, элээдилериниң спорт-биле өңүктөжип, сула шимчээшкinner кылып база күш-шыдалын быжыктырып алырынга ынак чери апарган.

Сесерлик чанында көвүрүгнү кылып-тарга, тус черниң чурттаакчыларынга арыгга селгүүстээр таарымчалыг байдал тыттып келир. Кожуунун чагыргазы бодунун талазындан аңаа арыглары черни тургузарын планнап турар.

Каа-Хем хемниң эриинин чоогунда мөңгө ногаан шиви дээш өске-даа ыяш-тар үнгөн көктүг-шыктыг бо сесерлик шаандан бээр-ле Сарыг-Сеп суурнуң чурттаакчыларының дыштаныр болгаш селгүүстээр ынак чери.

Социал керээ

БҮДҮРҮЛГЕЗИН УЛГАТТЫРЫП, НЕМЕЙ АЖЫЛЧЫН ОЛУТТАРНЫ ТУРГУЗАР

Каа-Хем кожуунун Сарыг-Сеп суму-мунда Амыр-Сана Соян социал керээге үндээлээн күрүнениң социал деткимчезинин ачызында хеп чуур черни частың башкы айында ажыткан.

Сояннарның аныяк өг-бүлөзи суму-мунда октаттыгган оран-саваны боттарының күжү-биле септеп ап, федералдыг программаның акшаландырышыны-биле хеп чуур машиналарны, суг агар хоорзаларны, суг сордурар насос болгаш аккумуляторну садып алган.

– Кудукту боттарыныс кактырып, сеп-тикти база кылып алдывыс. Хеп чугдурар улустуң саны хөй. Чогум хеп чуур чер дээрге сезоннуг ажыл-дыр ийин. Чайгы үеде улус бажыңнарынга чугдунуп алып болгаш хереглекчилерниң саны эвээжей бээр. Доктаамал клиентилеривис база бар.

Машинага бир катап хеп чугганы дээш

(хеп чуур чүүлдери бар болза) телевири – 300 рубль. Хеп чуур порошок, кондиционер чок болза, чаңгыс чуулда үезинде ажылгаары-биле 25-25 рубльге садып ап болур. Хереглекчилер хевин дужаапкаш чоруй баар, айыткан шагында ап алып. Чүгле чөөк-биле долдунган чоорган, сыртыктарны хүлээп албайн турар бис. Кол нуруу-мунда ажылдап турар улус кээр, чүге дизе оларның бажыңыга хеп чуур чайы чок болур. Бистиң талавыстан кол сорулгавыс оларның үезин камнап бээр.

Байырлыг ажыдышыкын үезинде суму-мунун чагырга чери хеп базар херекселди болгаш илирни белекке берген. Бистиң-биле деңге сайгарлыкчы ажыл-херээн амыр-сана эш-өөрүс бар. Олар «Филадельфия» кафе-мунда 10.00 шактан 22.00 шакка чедир ажылдап турар болгаш, чугдунар чайы чок. Ынчангаш олар кезегелерин чугдурга, басып бээрин база дилээрлер. Удавас хеп басканы

дээш база немелде ачы-дуза чедирил-гезин кирир бис – деп, Айлана ажылын таныштырган.

Эгелеп чоруур сайгарлыкчылар чанында чедир септеттинмээн оран-саваны база септеп, бүдүрүлгезин ул-гаттырып, немей ажылчын олуттарны тургузуп, суму-мунун социал-экономиктиг хөгжүлдезинче үлүүн кирир сорулгалыг.

Аныяк сайгарлыкчылар хевистер чуур бетинде ооң баштайгы довурактыг хирин арыглаар күштүг базыышкынныг херекселди база садып алган.

Чайгы үеде чурттакчы чон хевистер, чиңге чадыглар, хеп чуур машиназын-че сыңмай барган кылын чоорганнар, шывыгларын дужаарын хеп чуур черниң ээлери тайылбырлады. «Күзүн чагыглар үзүлбейн баар. Өм ээзи хүнде 6 чедир хевистер, чиңге чадыгларны чуп турар. Улаштыр кышкы хеп чуур үе келир» – деп, ол чугаалап турар.

Амыр-Сана токарь мергелжилдиг бол-гаш тудуг ажылын эки билер. Хеп чуур черни улгаттырар дээш, ол тудуг мате-риалдарын садып алган.

Өг-бүлө бир кыстыг. Айлана эмчи сестразы. Ол төп кожуун эмнелгезинин тарылга чорудар кабинетинде ажылдап турар. Айлана амгы үеде ийи дугаар уруг-луг болурунга белеткенип турар. Аныяк аваларның арнында чырып чоруур ие кижиниң өөрүшкүзү ооң шырайындан көскү. Ол узун шөлээже үнгүжеге чедир Covid-19-ка удур чаңгыс чер-чурттугларын тарыдып келген.

Эгелеп чоруур сайгарлыкчыларның чурттап турар бажыны орук кежилдир болгаш, ажылдаарыга дыка таарымча-лыг. Бо үеде амыр, телефон дамчыштыр харылзажып, хеп дужаар шагын дугуржуп алып апарган болгай.

“Биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чорук база хуу сайгарлыкчыларның эгелээшкinnerин деткири” национал төлевилел

ТЕРГИН ЭТНОСАЙГАР-ЛЫКЧЫЛАР

Сайгарлыкчы эгелээшкinner деткиир национал төлевилел күү-селдези-биле Тывага чаа этноко-воркинг төптери ажыттынар.

“Биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чорук база хуу сайгарлыкчыларның эгелээшкinnerин деткири” национал төлевилелди боттандырып, респу-бликаның усчу дарганнарын база улусчу шеверлерин деткири-биле, Тываның сайгарлыкчы чорукту деткиир фонд даа-ранылга, суй белектер, чазанылга база ювелир бүдүрүлгезинде ажылдап турар сайгарлыкчылар ортузунга этноковор-кинг ажыдарынга мөөрейни эрттирген. Мөөрейниң шаңнал фондузунче 3 сая рубльди үндүргөн.

Фондунун удуртукчузу Азияна Пир-лейниң чугаазы-биле алырга, «Этноко-воркинг» төлевилел – регионунуң чаңгыс аай продукциязын чогаадырынга аңгы-аңгы мастерлер ажылдаар Кластерлиг хөгжүлдө төвүнүң кол төлевилели болур.

«Этноковоркинг» мөөрейи улусчу чогаадылга мастерлериниң кичээнге-ин хаара тудуп, солун төлевилелдерни деткээн. Идепкейжи хамаатыларны сайгарлыкчы ишче, ажыл-биле хандыр-тынарынче хаара тудуп, чонга шынар-лыг регион продукциязын сүмелээри – мөөрейниң кол сорулгазы.

Республиканың ус-шевер мастерле-ри, суй белектер барааннарынга бүрүн эргелиг азы ындыг бодалдыг авторлар база бүдүрүкчүлөр, албан черлери дет-кимчеге кордап болурун Азияна Пирлей тайылбырлаан.

Эксперттиг жюри кезигүннериниң шилээни-биле, «Тулган дээн дааранылга этноковоркинги» угланышкынга Кы-зыл кожуунун Кур-Чер суурдан хуу сай-гарлыкчы А.К.М. Кууларның төлевилели тиилээн. Тиилекчиге кол шаңнал кылдыр дериг-херексел садып алырынга 40 муң рубльди тывыскаан.

“Суй белек-ювелирлиг этноковоркин-гизиниң тулган төлевилели” угланыш-кынга Кызыл хоорайдан хуу сайгарлык-чы А.А. Чагар-оол тиилээш, 570 муң рубль хемчээлдиг деткимчени алган.

«Тулган дээн чазанылга этноковор-кинг төлевилели» деп шаңналга элээн каш киржикчилер төлептиг болган – Бай-Тайга кожуунун Кызыл-Даг суму-мундан “Бел аржааны” КХН, Кызыл хоорайдан хуу сайгарлыкчы Э.А. Ооржак база «Хуулгаазын ыяш» КХН алгаш, тус-тузунда 730 муң, 900 муң база 545 муң акша шаңналдарын алган.

Мөөрейниң тиилекчилери бүдүрүлгө ажылынга чугула дериг-херекселдерни чагыткан, оларның кезик чамдызы август эгезинде-ле Кызылда чедип келген. Сайгарлыкчылар ам дериг-херекселдериниң арткан кезээн манап турар.

“Биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чорук база хуу сайгарлыкчы инициати-валары деткиир” национал төлевилел Россияда сайгарлыкчы чорукту бүгү талагы экижидеринче угланганын са-гындыраал.

Арынны Шеңне ХОВАЛЫГ белеткээн. Авторнуң тырттырган чуруктары.

АЛДАРЛЫГ ОГЛУНУҢ АДАЗЫ

Россияның Маадыры, амгы үеде РФ-тиң камгалап сайыды Сергей Шойгунун адазы Күжүгет Серзеевич Шойгу Тыва Арат Республиканың чажыды, ооң-биле дең назы-харлыг кижиги. Тываларның төөгүзүнде кайгамчыктыг болушкун ТАР тургустунган соонда бир ай эрткен болганда, сентябрь айның 24-түн хүнүнде улустун ыр-шоорунда шаг-төөгүдөн бээр алгадып мактадып чоруур Бай-Тайганың Кара-Хөл сумузунга Күжүгет Серзеевич Шойгу төрүттүнгөн.

Ооң ада-иези кончуг ажилгыр кезээ болгаш, элээн хөй малдыг, ол үени-биле алырга, шыдалдыг араттарга хамааржып чорааннар. Уруг-дарыын олар ажилга кызымак кижилер кылдыр кижизидип өстүргеннер.

Тыва Арат Республика күрүнө тургустунган чылда Күжүгет Шойгунун төрүттүнгени ооң келир үеде амыдырал-чуртталгазының уг-шин тодараткан, чедишкенин болурунга аайлашкан болган деп болур. Чүге дээрге төрүмелинден угаангыр-сагынгыр оол болгаш, бодун долгандыр болуп турар чүүлдерни сонуурга, медресе билип, ниитилелде болушкуннарга киржип эгелзэн.

Үжүк-бижик билбес чорукту узуткаарын Тыва Арат Республикага чарлап, баштай моол бижикти, ооң соонда латин алфавитке үндөзүлзэн тыва бижикти шупту кижилерге өөредип турган. Саазын, карандаш чок болгаш, ыяшты кал-бартыр чонгаш, аңаа үстү чагаш, оон кырынче хүлдү азы довуракты чашкаш, чарты ыяш-биле үжүктөрнү болгаш домктарны бижип, номчуп өөренип турганнар. Күжүгет Шойгу чогуу-на ындыг арга-биле үжүк-бижикке боду өөренип алгаш, ооң соонда улуг-даа, бичии-даа кижилерни үжүк-бижикке өөредип турган. Эртем-билигге элээди оолдун оруу ынчаар эгелзэн.

Тываның Араттың Революстуг Аныяктарының эвилелиниң кижигүнү Күжүгет Шойгу үжүк-бижик билбес чорукту чок кылырынга, тыва аныяктарны феодализмниң артышкыннарындан адырынга болгаш культуруг амыдыралга хаара тударынга дээш өске-даа революсчу үлө-херекке идепкейлиг киржип турган. Тыва Арат Республикага

алдын тывыжының адырын үндөзүлзеп эгелзэрге, алдынчының аар-берге ажилыга ажилдап эгелзэн аныяк оолдарның бирээзи Күжүгет Шойгу болган. Эң ылаңгыя Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында Тываның алдынчылары фронтуга дузага боттарының улуг үлүүн киригеннер.

Тыва ниитилелге болуп турган төөгүлүг чаартылгаларга Күжүгет Шойгунун аныяк-чалыы үезинде киришкени ооң келир үеде эртем-билигге өөрениринге, күрүнө ажилдакчызы болуп хевирлеттинеринге улуг уjur-дузалыг болганы чугаажок. 1956-1960 чылдарда "Шын" солунун кол редакторунга, СЭКП Тыва Область комитетинин секретарына болгаш Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң даргазының оралакчызына Күжүгет Шойгу ажилдап чораан. Пенсияже үнгеш, Тываның күрүнө архивинин эртем ажилдакчызына ажилдаан.

"Кара даьстың чүү" деп номунга Күжүгет Серзеевич ада-иезин ажил-ишчи кижилер кылдыр мөгейиг болгаш хүндүлел-биле бижзэн. Оларның овуру хевирни оглунун сагыжына дириг хевээр чурттуруп артып калган. "Ачам — ортумак дурт-сынныг, калбак херектиг, сииреш мага-боттуг, мөгө-шыырак эр. Ачам чайгы изигде хөйлеңин уштуп кааптарга, ооң мага-боду, хүлперден кудуп каан ышкаш, хүнге чайынналып турар ийин" деп, ачазының дугайында магаданчыг чараш

кылдыр Күжүгет Серзеевич бижзэн.

"Аалывыста эң-не ажилгыр кезээ кижиги авам. Ооргазын безин хөндүрбейн, эртен эртеден орай кезээге чедир ажилдап турар кылдыр карактарында чурт-тунуп артып калган" деп одуруглар "Кара даьстың чүү" номда бар.

Ада-иези ажил-ишчи, ынчангаш ажил-төлүгө үлөгер болуп артып каан болгаш, Күжүгет Серзеевич Шойгунун бодунга база өг-бүлө — амыдырал-чуртталганың үндөзүн, чаагай өзү-чаңчылдарның дөзү. Ол боду база өг-бүлөзүн ындыг өзү-чурумга тудуп, ажил-төлүн кижизидип чораан.

Күжүгет Серзеевичинин ажил-төлүнүн авазы Александра Яковлевна (өг-бүлө тударының мурнунда фамилиязы Кудрявцева) өг-бүлөгө хамаарыштыр өөнүн эззинин үзеп-бодалдарын бүрүнү-биле деткип чораан, ынчангаш уруг-дарыы, оглу Сергей өөредилгеге-даа, ажил-агыйга-даа кызымак, харысалгалыг кижилер болганнар.

Александра Яковлевна 1924 чылда Орлов областа төрүттүнгөн. Россияга хамааты дайынының соонда аар-берге чуртталганы, Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында немец фашисттиг эжелелди шыдажып эрткен, мөзү-шынары чажындан-на бергелерге каңналган. Харьков хоорайның көдээ ажил-агый институтун дооскан соонда, Александра Яковлевнаны Тыва автономнуг област-

че ажилдадып чоруткан. Чөөн-Хемчик районун көдээ ажил-агый эргелелиниң кол зоотехнигинге ажилдап тургаш, район солунунун редактору Күжүгет Шойгу-биле өг-бүлө туткан. Күжүгет Серзеевич биле Александра Яковлевна Шойгулар каяа-даа, кандыг-даа ажил-херекке кончуг харысалгалыг, шудургу ажилдап чорааннар. Интернационалчы аныяк өг-бүлө Чөөн-Хемчик районун болгаш Тываның социал-экономиктиг хөгжүлдөзүгө көскү үлүүн киригеннер. Күжүгет Серзеевичини "Шын" солунун кол редакторунга томуйлаптарга, 1957 чылда Кызылга көжүп келгеннер. Александра Яковлевна Республиканың Көдээ ажил-агый яамызына харысалгалыг албан-дужаалдарына ажилдап чораан. Тыва АССР-ниң Дээди Советинин депутатына ол каш удаа соңгуттурган, чүге дээрге Александра Яковлевна көдээниң ажил-ишчилери-биле быжыг харылзаалыг, соңгукчулар ооң экономист эртем-били болгаш арга-дуржулгазы төлээлекчи эрге-чагыргага чүү хире ажыктын билер турганнар.

Тываның хөгжүлдөзүгө кириген улуг үлүг-хуузу дээш Александра Яковлевна Шойгуга "Тыва Республиканың көдээ ажил-агыйның алдарлыг ажилдакчызы" деп хүндүлүг атты тывыскан. ССРЭ-ниң бедик шаңналы "Хүндүлелдин демдээ" орден-биле ооң үрө-түннелдиг ажилын күрүнө бедии-биле үнелзэн.

Тывага болгаш Россияга билдингир журналист, чогаалчы, күрүнө ажилдакчызы Күжүгет Шойгу хөй санныг шаңналдарның эдилекчизи. Тыва Республиканың "Шылгараңгай күш-ажыл дээш" медалы, "Хүндүлелдин демдээ" ордени-биле 1962, 1966, 1971 чылдарда үш катап, "Күш-ажылдың Кызыл тук" ордени-биле шаңнаткан.

Көскү күрүнө ажилдакчызы Күжүгет Серзеевич Шойгунун адын Тываның чону хүндүлел-биле сактып чоруур. Ооң ады-биле Улуг-Хемнин эринде, "Азияның төвү" тураскаал демдек турар кудумчуну адаан, Чадаана хоорайда чурттап турган бажыңына музейни ажиткан, Кызылда бажыңының ханазында тураскаал самбыраны аскан.

Күжүгет Серзеевич Шойгунун 100 харына тураскааткан "КАРА-ХӨЛДҮН ТӨЛӨПТИГ ОГЛУ" деп эртем-практиктиг конференция 2021 чылдың ноябрь 24-те болуп эртер.

Шаңгыр-оол МОНГУШ.

«Өг-бүлө бүрүзүнге дээди эртемниг уруг» губернатор төлөвилели

«БЕДИКТЕРЖЕ» ҮНЕР АРГА КИЖИ БҮРҮЗҮНДЕ БАР

«Өг-бүлө бүрүзүнге дээди эртемниг уруг» губернатор төлөвилелиниң чедишкенин киржикчилери амгы үеде чурттуң аңгы-аңгы булуңнарында төлөптиг кадрлар болуп ажилдап чоруур. Оларның дугайында дыңнаарга, сеткилге аажок өөрүнчүг-дүр.

Бо удаада Шаанак Биче-оолдун дугайында силерниң биле таныштырар-дыр бис, эргим номчукчу. Шаанак Биче-оол 1994 чылда Кызыл хоорайга ажил-ишчи, бөдүүн өг-бүлөгө төрүттүнгөн. Ол ийи оол дунмазының улуг акызы.

Шаанак 2010 чылда Кызыл хоорайның 9 дугаар гимназиязын дооскаш, Кызылдың транспорт техникумунче кирип алган. Шаанак кара чажындан-на спортка сонугралдыг. Ылаңгыя хуржиринге болгаш халыгырынга кончуг ынак. Хостуг хурешке РФ-тиң спорт мастери атты бодунун кызымаа-биле чаалап алган. 2013 чылда техникумну чедишкенин дооскаш, шериг албан-хүлээлгезин күүседип чорупкан.

Шериг албан-хүлээлгезин эрттирген соонда, Кызыл хоорайга чанып келгеш, бир хууда бүдүрүлгө черинге хайгыылчы болуп ажилдай берген. Чаала албан-шериг хүлээлгезин эрттиргеш келген аныяк оолга

кирип алган ажилы сагыжына кирбзэн. Чаңгыс черге доктаавайн, бурунгаар чүткүүн, бо сайзыраңгай үеде «бедиктерже» үнөр арга кижиги бүрүзүнде бар, менде база бар-дыр дээш дээди эртем чедип алып шиитпирни Шаанак үндүргөн.

Чуртталгазын өскерттир сорулганы салган Шаанак «Өг-бүлө бүрүзүнге чаңгыс эвес дээди эртемниг уруг» деп губернатор төлөвилелиниң деткимчези-биле Сибириниң федералдыг университетинин Шериг-инженер институтунче дужаап кирип алгаш, 2020 чылда дээди эртемниң дипломун холга алган.

Шаанак өөренип чораан чылдарында институттун болгаш тыва студентилериниң хөй-ниити ажилдарына идепкейлиг киржип, ук университеттин баазазына ажиттыгын «Алантос» тыва культура төвүгө удуртукчу болуп ажилдап турган.

Амгы үеде Соңгу Осетия-Алания республиканың Владикавказ хоорайда дугуржулга керээз езугаар ажилдап чоруур. Ол лейтенант эргелиг. Өөнүн ишти-биле ынак оглун кижизидип, ажилдап-амыдырап чоруурлар.

Шаанак-биле база харылзашкаш, өг-бүлөзүнүн дугайында айтырарымга, ол мынчаар харыылады:

— Авам, ачам Шолбан Петрович, Чодураа Баяндаеовна Би-

че-оолдар. Ачам шаандан тура-ла аар-саар ажилдап кылыр кижиги, а авам республика эмнелгезинде аштакчы болуп ажилдап чоруур. Ортун дунмам шериг албан-хүлээлгезин күүседип чоруурунга белеткенип турар, а хеймеривис бо чылын чеди дугаар класска өөренир.

— Эртем-билиг чедип алырыңа үлүг-хуузу кириген улузуңар кымнар ирги?

— «Өзүп келгеш дээди эртем чедип алып болзуңа эки, оглум» — деп, бичиимден тура-ла авам менээ үргүлчү чагып чораан. Шору 7-8 класстарга өөренип турумда, ачам мени ажилдаар-

да эдиртип алып апарган. «Акшаны мынчаар ажилдап алып чүве-дир, оглум. Бир эвес эртем-билиг чедип албас болзуңа, мен ышкаш кадыг «кара» ажил кылыр кижиги болур сен» деп сургаар чораан. Бичии кижиги эш-өөрүм-биле кады хостуг ойнап халыксааш, ыглап-даа турган мен. Ынчангаш ынчан-на авам, ачамга, бодумга: «Кажан-даа кара ажил кылбас мен» — деп, сөзүм берген мен.

Оглумнун авазы-биле Тываның автоорук техникумунга өөренип тургаш, таныжып алдым. Оглувус ам алды харлыг. Өөм ишти банкыга ажилдап

турган. Амгы үеде оглувусту карактап олурар. Чүге дээрге үргүлчү сургакчылаар-дыр мен. А чаш кижиге үргүлчү кичээнгей херек.

— Кижилерниң кандыг шынарын эң-не үнелээр силер, Шаанак?

— Бир дугаарында, шынчы чорук. Чүге дээрге бо үеде шынчы улус дыка эвээш апарган. Ийиде, делегейде «ийи арынныг» улус кайы көвей. Ынчангаш ийи арынныг эвес, а ак сеткилдиг улусту үнелээр мен. Үште, өөрүп четтирип билер чорук. Чамдык улуска эки чүвени кылып, буян чедирип каарга, эртенінде уттуптар боор чорду. Ынчангаш өөрүп четтирип чоруур улусту үнелээр мен.

«Өг-бүлө бүрүзүнге чаңгыс эвес дээди эртемниг уруг» губернатор төлөвилелиниң киржикчилеринге чедишкенин күзеп, ук төлөвилелди эгелеп, тургускан даргаларга болгаш ону боттандырып, студентилерин амыдыралына моральдыг болгаш материалдыг деткимчезин көргүзүп чоруур башкыларга өөрүп четтиргеним илереттим. Салган сорулгазын, күзөлдөдүп чедип алырын, тура-сорултуг болурун ам өөренир аныяктарга күзедим — деп, Шаанак чугаалады.

Айдың ОНДАР.

Бис — арыг Тыва дээш бис!

- ☐ Экологтук кижизидилге база өөрөдилге
- ☐ Чуртталга — коммунал ажыл-агыйның айтырыгларын шиигирлээри
- ☐ Хамаатыларның кадыкшылы — бистиң келир үеви
- ☐ Дириг амытаннарны камгалаары
- ☐ Долгандыр турар бойдушту кадагалаары
- ☐ Агаар бойдузувусту боктан камгалаары
- ☐ Бүдүрүлгени экологтук болдурары база бойдус курлавырларын камгалаары

Бойдушту камгалааш, чуртталганы кадагалаал!

Сээң үнүң бойдуска херек!

Сээң үнүң Тывага херек!

А.Х. Каң-оол дээш бадыла!

ПЕЧАТНАЯ ПЛОЩАДЬ ПРЕДОСТАВЛЕНА БЕСПЛАТНО

Тывавыстың
арыг бойдузу
дээш шилилгени
кылыылыңар!

Бистиң кандидадывыс

Айлаңмаа Хомушкуевна Каң-оол

АРТАС САНАА – БИЧИИ МӨГЕЛЕРГЕ ҮЛЕГЕР

Өскен-төрзэн чурту Тываже XXXII Олимпий оюннарының хүлер медалының эдилекчизи – Артас Санаа чанып келири билек, Тываның Баштыңының албан-хүлээлгезин түр үеде күүседип турар Владислав Ховалыг хүлээп алгаш, байыр чедирген.

Владислав Ховалыг: "Тыва черниң төлөптүг огулун, тыва чон четтикпейн маңап турган. Азияның төвү – Тыва черде оң ада-иези, кады чурттаан эжи болгаш ажы-төлү, ол ышкаш аал-ораны-даа мында болгай.

Артас муң-муң тыва оолдарның чоргааралы, хей-аъды, оларга көскү үлегерчижек болган. Олимпий оюннарынга чүгле чаңгыс киржир эргени безин чедип алыры аажок берге. Аңаа, хевис кырынга үнүп келгеш, хүрежири оон артык, ийи дакпыр нарын айтырыг болгаш улуг харысалгандыр".

"Мээң бо чаалап алганым хүлер медалымны бичии аңгы-аңгы кезектерге

Дараазында Ак-Туруг суурнуң чоогунга Чаа-Хөл кожуунуң чагырга даргазы Радж Баз-оолга удурткан делегация Артас Санааны уткуп алган. Олимпий оюннарының хүлер медалының эдилекчизинге, кожуунуң уран чүүл ажылдакчыларының улуг эвес концерт программаны бараалгаткан соонда, Каа-Хем кожуундан садып эккелген, бо чылын ол-ла кожуунга аът чарыжыңа үшкү шаңналга төлөптүг болуп, үшкү байзаже кирген ийи харлыг чаваа малды белекке берген.

АРТАС САНАА АТТЫГ КУДУМЧУ

Эң чоок болгаш изиг хүлээп алышыкын Чөөн-Хемчик кожуунуң төвү Чадаана хоорайга болган дээрзи билдингир. Артас Санааны ойнап өскени Хемчик кудумчузун оң ады-биле эде адаар шиигирни үндүргенин, ол ышкаш "Чадаана хоорайның хүндүлүг хамаатызы" деп атты тывысканын Чадаана хоорайның чагырга даргазы спортчуга дыңнаткан. Оң-биле чергелештир Чөөн-Хемчик кожуунуң чагырга даргазы Алексей Тюлюш "Чөөн-Хемчик кожуунуң хүндүлүг хамаатызы" деп атты база Артас Санаага тывыскан.

Социал четкиде, вайберде Чөөн-Хемчик кожуунуң эр хиндиктиг кижилериниң бөлүү 286 муң рубльди чыып берген. Оон аңгыда, Чөөн-Хемчик кожуунда хостуг хүрешти деткир талазы-биле фонд 1 сая рубльди Олимпий оюннарының хүлер медалының эдилекчизи Артас Санаага деткимче кылдыр үндүрүп берген.

Каш чылдар бурунгаар, Россия болгаш делегей чергелиг маргылдааларга киржип чоруп турар үезинде, оң өөренип чорааны Чадаананың дугаары 4 школазының башкылары боттарының ажылдап алганы акша-көпөөн чыып берип, дузалажып чораан. Ынчангаш төрзэн школазынга Олимпий оюннарының хүлер медалының эдилекчизи Артас Санаа дуза кылдыр 100 муң рубльди берген.

Артас Санаа бо хүннерде бичии дыштанып алгаш, республиканың барыын кожуннарынга чон-биле ужуражылгаларны эрттирер. Сентябрьның 14-те – Өвүр база Сүт-Хөл, ол ышкаш сентябрь 15-те Бай-Тайга, Барыын-Хемчик кожууннар болгаш Ак-Довурак хоорайга барып чедер.

Мерген ОНДАР.

Вячеслав МОНГУШТУҢ тырттырган чуруктары.

чаргаш, шуптузун үлээр-даа болза, меңээ дузалашкан хей-хөй кижилерге канчап-даа чедишпес. Ынчангаш мээң бода-лым-биле алырга, бо дээрге кады чаңгыс демниг чаалап алганывыс медалывыс болур" деп, биче сеткилдиг болгаш чонунга дузааргак мөгениң чугаалаан сөстери сагымдан үнмес-тир" – деп, Тываның Баштыңының албан-хүлээлгезин түр үеде күүседип турар Владислав Ховалыг база демдеглээн.

"Артас делегейниң кандыг-даа чуртта-

рынга барып хүрежип, аңаа белеткелди эртип болур. Ындыг-даа болза, кажандаа өскен-төрзэн Тывазын кагбас, чанып келири чугаажок.

"Эр кижии ажы-төлдү өстүрер, ыяшты тарып олуртур база бажың-балгатты тудар" деп орус чонун үлегер домаа бар болгай. Спортчу белеткелдер болгаш маргылдаалар соонда өскен-төрзэн чериңге келгеш, дыштанырыңарда, силерге эпиг-таарымчалыг байдалды тургузары-биле бажың тудар чер участо-

гун белекке берип тур бис. Оң-биле чергелештир ийи каът коттедж бажыңны база тудуп бээр бис – деп, Олимпий оюннарының хүлер медалының эдилекчизи Артас Санаага республиканың удуртукчузу байыр чедирип тура, чугаалаан.

ХҮЛЕР МЕДАЛЬГА ҮШКҮ БАЙЗА НЕМЕШКЕН

Ол-ла хүн, сентябрьның 1-де, XXXII Олимпий оюннарының хүлер медалының эдилекчизи – Артас Санаа өскен-төрзэн чери Чөөн-Хемчик кожуунуң Чадаана хоорайже аъттаныпкан. Хамаарышпас күрүнелер демнежилгези (СНГ) иштинче кирип турар чүгле Казахстан республиканы эвес, а төрзэн Тыва Республиканы база делегейге алдаржыткан чаңгыс чер-чурттуунга, сураглыг мөгеге чоргаарланып, аңаа байыр чедиришкенинери узун орук ара база уламчылаан.

Кызылдан ырак эвес 30 километр черде, Кызыл кожуунуң Элегес-Аксы сумузунга, Артас Санааның автомашиназы доктаар ужурга таварышкан. Кызыл – Хандагайты федералдыг автооруктуң кыдынынче үнүп келген, улуг-биче кижилер, өң-баазын чечектер болгаш чүзүн-баазын шариктерлиг уткуп алгаш, Олимпий оюннарының хүлер медалын тудуп, сонугарга, байыр чедирип, бичии суй белзэн сунган.

Улаштыр орук ара, Улуг-Хем кожуунуң төлээлери Артас Санаа-биле база ужуражып, байыр чедирген.

Кижичурту кидирээштиг бол...

Тываның Альпинизм федерациязының президентизи Маадыр-оол Ховалыг сөглээн сөзүңгө ээ кижичурту. Хар-назыны чеже-даа улгаткан болза, чогадыкчы база чогаалчы кижичурту болгаш, Маадыр-оол Бартыштаанович бир-ле бодалды бажында төрүп алган чоруур. Ооң эгелээшкини-биле федерацияның ажил-хемчеглер планының кезик-чамдызын күрүнө ужуруткалыг болушкунга – ТАР-ның тургустунганының 100 чыл болганынга тураскааткан. Харалаан, оларның чамдызын Covid-19-ка удур ниити демисел-биле холбашкан шеглек-кызыгаарлаашкыннарның ужун амыдыралга боттандырып шыдаваан бис. Бо үнүшкүн чүгле төөгүлүг болушкунга тураскааткан спортчу сорулганы бодунуң мурнунга салбааны чугаажок. Бир эвес бодап алган чүүлдерини эмгелеп-сескелеп, солун планнарны баш бурунгаар тургузуп, амыдыралдың шартаразыннарның торулбазыңга, кандыг-даа назы-харлыгга соругдаанын чогулдуп болур. Кол-ла сорулгавыс ындыг турган – хар-назыны улгаткан кижилерлиг команда-биле Россияның болгаш Европаның эң бедик шыпшыы болур Эльбрус дагже (далай деңнелинден 5642 метр) үнери. Маадыр-оол Бартыштаанович бистиң ол эгелээшкинивести деткээн.

Бедикче үнер экспедицияны хевирлеп, чыып тура, дыка хөй чылдаганын өөренип көөр. Дериг-херекселдерден аңгыда, бөлүктүн кежигүнү бүрүзүнүн мөзү-шынарының талаларын барымдааларын көөрү чугула – ажилгыр, шыдамы бе, хөй-биле катый хөдөлүп шыдаар бе, аажы-чаңы кандыгыл дээш оон-даа өскө. Команданың эң улуг назылыг кыс кижизи – Светлана Аврековна 66-лап турар, а эр кижилерниң аразындан Дмитрий Калчанович 70 хар чоокшулап олурар. Үнүшкүн төлөвилелинче дараазында кежигүннер кирген: Дмитрий Калчанович Донгак – «K2» даг клувунуң удуртукчузу, Валерий Иргит, Аннаш Содунам, Светлана Аврековна Монгуш, Чечен Киим-ооловна Маады, Анна Бекаевна Кара-Сал, Маюша Калбаковна Салчак, Ольга Монгушовна Ондар, Аймаа Хөвөң-ооловна Агбаан, Ай-Суу Шораановна Агбаан, Айкат Владимировна Оюн, Наталья Александровна Соднам, Мачук Александрович Томчаков – бөлүктүн удуртукчузу.

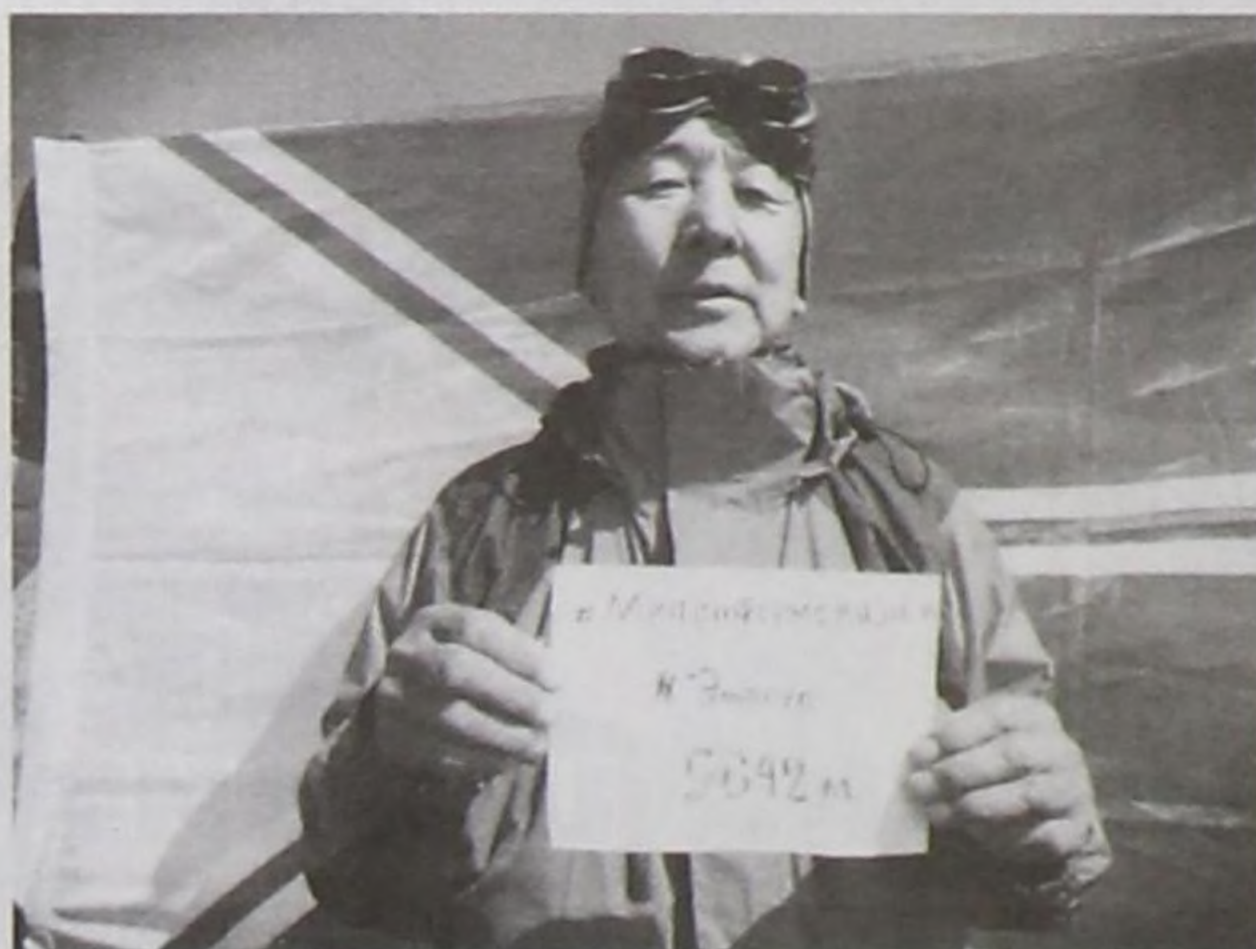
Эң аныяк альпинизм Аннаш 19 харлыг. Күзүн шериг бадар деп турар. Бо бөлүк-биле Европаның эң бедик шыпшыынче үнер дизе, янзы-бүрү бертинишкыннери болгаш амы-тынга айыылдыг байдалдарны болдурбас стратегияны база тактиканы шын тургузуп алыры чугула. Чүге дизе хар-назы талазы-биле команда аныяк эвес-ле болгай. Ынчалза-даа экспедицияның кежигүнү бүрүзү үнүшкүңгө үе-шакты тып, күзелин боттандырынга акша-кошкулду чыып алыр аргалыг болганнар. Бистиң федерацияның дыка хөй аныяк кежигүннери Эльбрусче чедишкынниң үнүшкүннү кылып каапканнар. Ам «мөңгүн баштыг» альпинисттерниң ээлчээ келгени ол. Чижек кылдыр алырга, Маюша Салчак ийи чыл улаштыр соругдааны шыпшыынче үнерин оралдашкан. А Анна Бекаевна биле Светлана Аврековнага эрткен чылдың августта агаар-бойдус шаптыктаан. Бөлүктүн өскө арткан кежигүннери база Кавказка бодунуң күжүн шенээр бодап турганнар.

Бедикке баш бурунгаар ижигип алыры-биле, бөлүктүн барык бүгү кежигүннери Тываның Альпинизм федерациязының болгаш «Убса-Нур ыйгылаажы» биосферлиг заповедниктин

чаглааның адаанга «Монгуниадага» киришкеннер. Ындыг арга-шинекти бистиң ынак Мөңгүн-Тайга даавыс кезээде берип турар. Бөлүк-биле шыпшыкче чедишкынниң үнерде, ижигишкынниң эң таарымчалыг программанын белеткеп кылыры чугула. Чүге дизе дыка хөй кежигүннерге ук үнүшкүн амыдыралының эң берге шылгалдазы-ла болгай.

Белеткел чорудулгазы дооступ, ижигишкынниң планы тургустунган. Ынчалзажок ол үеде бөлүктүн бир кежигүнү, «K2» даг клувунуң удуртукчу Дмитрий Калчанович Донгак covidтен аарый берген. А Кавказче ужал билеттерни июль 15-те-ле садып алгаш турган болгай. Ынчалзажок улуг эживис ону эмнелгеден үндүр бижи, эмнээшкини доозуптары билек белеткелге каттыжып кээрин, Эльбрусче айтаныптары чугаалады. Сөглээн сөс, керткен ыяш! Чоруурувус хүнге чүктешкилеривис белеткеттинген.

Ынчан Тывага covidтиң кедереп турган үези-ле болгай. Команданың база бир кежигүнү ук халдавырлыг хамчыктан аараан. Бо удаада бөлүктүн эң улуг назылыг херээжен кижизи

Светлана Аврековна эмнелге-ге кире берди. Чоруурунга чедир ийи хүн артканда, аарыг кижилер-биле холбашып турган бөлүктүн кезээн 10 хонуктуң карантиниче чоргузуп, а ужал хүнүвүстү июль 27-же чылдырар ужурга таварыштывыс. Бурган авыралында дараазында 10 хонуктуң дургузунда кым-даа аарываан, хамчык бистен ойлаан хире. Төлөвилелге киржилгени уламчылаарының дугайында бистиң дидим Светлана Аврековнавыс медеглээр, өөрзенивисти база кайгап-хараанывысты чүү чүвеге деңнээр. Үнүшкүннүң бетинде бөлүктүн ийи улуг назылыг кижизи халдавырлыг хамчыктан аарып каапкан. Бөлүктүн удуртукчузу хоочуннарның күзелин хүндүткелдиг хүлээп ал, төлөвилелге каттыжарын чөпшээрээн. Команда база каттап бүдүн-бүрүн. Байдал ол-бо талаже өскөрли берзе дээш оон үнериниң курлавыр хевирин удуртукчувус бодап алгаш чоран кижичурту бооп-тур.

Ужал-хеме Красноярскиниң черинден адырлып үнүпкенде, узун орукка белеткелдин халалыг, аар чүгү артывыска калган. Мурнувуста Минералдыг суглар.

Терскол суурже оруктап бар чыдырывыста, Кавказтын шинчизи илереп келди. Кавказ дагларының эдзэнге ак маны дашка өпейлеткен хемнерниң, элчигеннерниң болгаш чараш аъттарның барааны көстүп келген. Эльбрус суурнуң бетинге малгаштыг көшке-даа бадып, Терсколче оруувусту-даа моондактады. Мындыг байдалдарга пат-ла чаңчыккан камгалакчылар бөлүү, тус черниң эрге-чагыргазы орук моондаан хөлчөк дүргөн чайладып каапты. Удаваанда кол лагерьге чедип келдвис. Ооң комендантызы Аида бисти уткуп ап, майгыннар чадар черлерни айтып берди.

Дараазында хүнде маршрутка белеткенип, аш-чем садыгланып, хөлөзилел черинден альпинистчи дериг-херексел хөлөзилеп, ОБЯ-ның камгалакчылар албанынга бүрүткөдип хүнзедивис. Бөлүктүн улуг назылыг кежигүннери өгбелерниң ёзу-чаңчылын сагып, саң салыр ёзулалды Маадыр-оол Бартыштаанович кылды. Дараазында хүн, июль 29-та, бедикке ижигишкынниң программасы эгелээн. Кижичуртуңуң мага-боду үнүшкүннүң шиитпирлиг хүнүңгө белеткенмес

болза хоржок.

«Даг аары» кижичуртуңуң аңгы-аңгы дээштиг болганы чугаажок. «Пастуховтун хаяларынга» Аврековна, Айкат база Наташа хары угда ыглажып-даа турарлар-ла. Чонаада ыт-дааш Аннаштын чугаазы көвүдээн, чүгле аксы калбаңнаар. А Маюша Бекаевна-биле кады 5642 метр соолбургай бедиктерже тап-билээ бараадап алган турарлар. 60 артты ажа берген Дмитрий Калчанович, Светлана Аврековна, Анна Бекаевна, Маюша сугларже көрүп тура, ак-көк Тывада дидим, эрес-шудургу чон чурттап чорууру дээш кижичурту чайгаар чоргаарланып, хей-аът кирип келир. Ажы-төлге, уйнуктарга дыка-ла эки үлөгерчижек.

Бо-ла болгай бедикке үнүшкүн. Чылыг чырыкты ээкээр даң хаязын манап тургаш, экспедицияның кежигүннери Мөңгүн-Тайганы ышкаш соок чыварга шырынга-даа бергенер. Барза-барза, соок-чардан бөлүктүн чоруу оожумнап эгелээн. Ынчан бөлүктү ийи чарар деп шиитпир төрүттүнген. Оожум чоруктугларны чаа тургустунган ийиги бөлүккө каттыштырган. Кол бөлүктөн Аврековнаны аңгылап каапкан. Ооң хартаачызы Аннаш болган. База каттап «бурунгаар!» деп айтышкын үнерге, аныяк оол бөлүктү соок караңгыже баштап алгаш чорупкан. Хостурган Аврековна аңгы илчирбеге чорза-даа, чаныш-сыныш чок бурунгаарлавышаан. Оранчок мурнунда барган кол команданың соондан ийиги бөлүк чоруп олурган. Базым санай Эльбрустуң сирти чоокшулап, а ооң-биле кады күзениң даң хаязы үнүп олурган. Чоорту барып дужаашка даглар чавызап, дагның сиртинге бөлүк үнүп келген. Удатпаанда кол бөлүк база тодазы-биле көстүп келген. Ижигишкынни эки эрткен болгаш, оларның тоор хире чүвези чок чорлар.

Сирт кырынга дыштанып, аштанып-чемненип алгаш, ийиги бөлүк таваар шимчеп чорупкан. Чырык келген, ынчалза-даа чөөн шыпшыктың хөлөгезинден соок чывар үрүп кээп турар. Аврековнаның кылажы дүргө-деп, харын-даа бөлүктүн өскө арткан кежигүннерин мурнап турар апарган. Ол дээрже хөлчөк эки шинчи. Ындыг-даа болза, бөлүк күзээни шыпшыкка ыялап-ла чедер.

6 шак 45 минута турда Валерий шыпшыкче үнүп келген, бүгү экспедицияның дургузунда ол бодунуң блогун чорудуп, бөлүктү, оларны долганган дагларның каас-чаражын чурукка тырттырып четтигип келген кижичурту. Бир шак болганда шыпшыктан олар чоокшулап олурар ийи барааны эскерип кааннар. Келзе-ле ийи бараан Светлана Аврековна биле бөлүктүн удуртукчузу болуп хуула берген. Август 4-те баш бурунгаар бодап кааны дег 11 кижилиг команда Россияның болгаш Европаның эң бедик даанче үнүшкүннү боттандырып, туктарын асканнар. Шакынчаар «мөңгүн баштыглар» ТАР-ның тургустунганының 100 чылдаанында бодунуң чонунга белекти кылганнар. Ында чурттап чоруур чон амыр-тайбың, тодуг-догаа-ла болзунам!

Мачук ТОМАЧАКОВ.
Артур ХЕРТЕК очулдурган.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДАРГАЗЫНЧЕ КОРДАКЧЫ

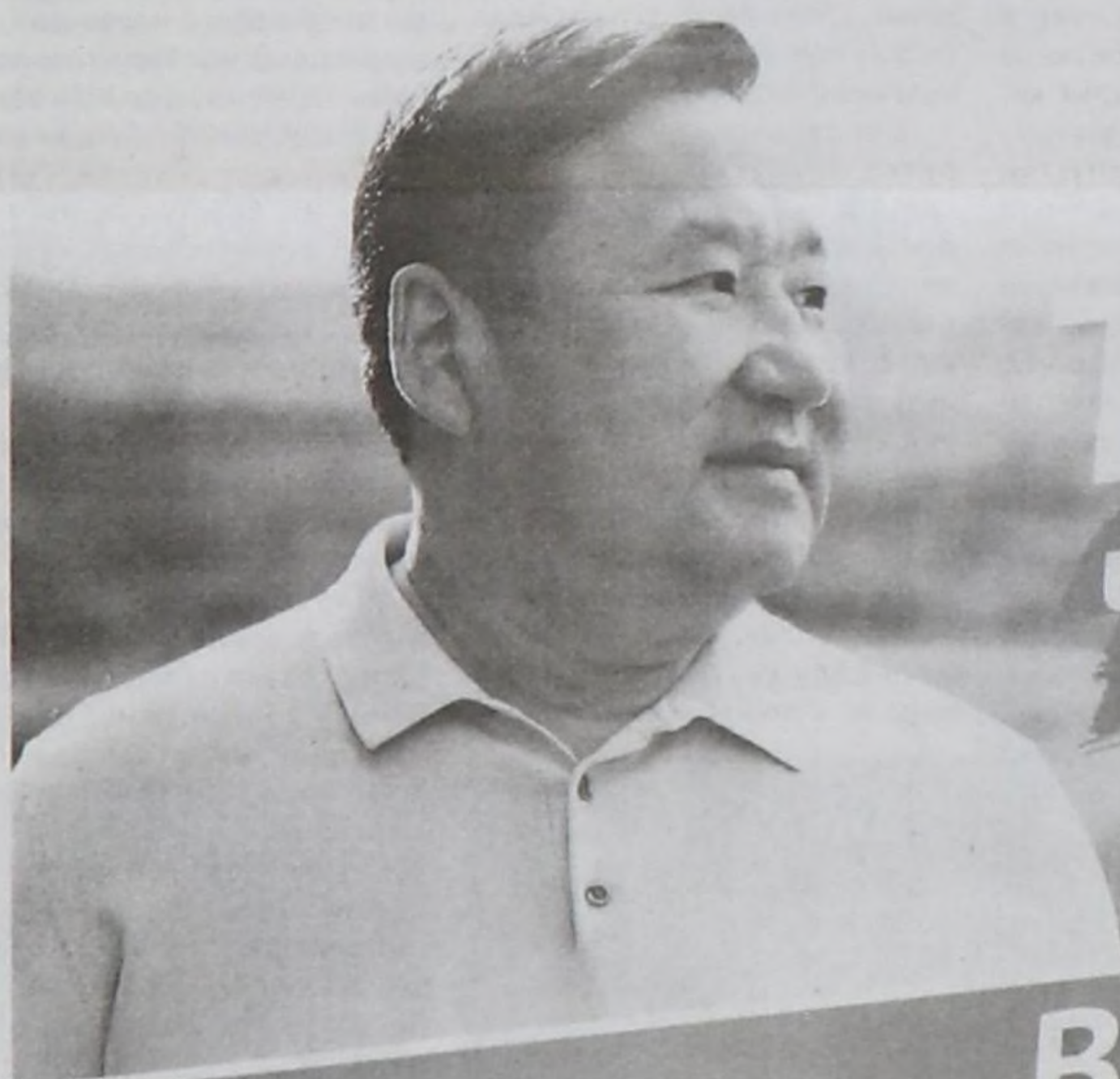
ПЕЧАТНАЯ ПЛОЩАДЬ ПРЕДОСТАВЛЕНА БЕСПЛАТНО

СЕНТЯБРЬ 19-ТА
ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ
БАШТЫҢЫНЫҢ-
ЧАЗААНЫҢ ДАРГАЗЫНЫҢ
ХУУСАА БЕРТИНДЕ СОҢГУЛДАРЫ

ЧОЙГАНА ШИВИТ-ООЛОВНА СЕДЕН-ООЛ

ҮШ ЫДЫК ЭРТИНЕВИС:
ЧОНУВУС, ЧУРТУВУС, ДЫЛЫВЫС ДЭЭШ!

Тыва
ЧАА ШИИТПИРЛЕР
ДЭЭШ!

ВЛАДИСЛАВ ХОВАЛЫГ

Печатная площадь предоставлена кандидату на должность Главы-Председателя Правительства Республики Тыва Ховалыгу Владиславу Товарищайовичу Превыборным. Экспозиционные материалы опубликованы безвозмездно.

Өөредилге болгаш эртем

КЛАСС УДУРТУЛGAZY ДЭЭШ НЕМЕЛДЕ ТӨЛЕВИРНИ БЭЭР

Тываның техникумнар болгаш колледжтер башкыларына класс удуртканы дээш 5 муң рубль хемчээлдиг ай санының немелде төлевирин 2021 чылдың сентябрь 1-ден санап эгелээр. Тываның Баштыңының албан-хүлээлгезин түр үеде күүседип турар Владислав Ховалыг республика Чазаның август 31-де хүлээп алганы доктаалына атты салган.

2020 чылдан бо хүнге чедир 2,5 муң хире кижилер – школа башкылары ол немелделерни ап турар. Бо чылын ортумак профессионал өөредилге черлеринин

бөлүк кураторларына ол акшаны төлөп эгелээр. Ол 15 өөредилге албан черлеринин ниитизи-биле 323 башкызынга хамааржыр.

Класс удуртулгазы дээш немелдениң хемчээли район хуузу-биле санаарга, 9,5 муң рубль болур. Тожунун даг техникумунун башкылары "соңгу чүк" немээшкини-биле кады шалыңына 11,5 муң рубльди немей алыр.

ТР-ниң Өөредилге яамызының санааны-биле алырга, колледж база техникумнар башкыларына сентябрьдан декабрга чедир төлевирлерин дуглаарына республикага 16 ажыг сая рубль херек.

Бистиң корр.

Михаил Иванович Санчай
Россия Федерациязының
Федералдыг Хуралының Күрүне
Думазының депутадынче "Россияның
пенсионерлериниң чөптүг чорук
дээш партиязының" мурнундан Тыва
Республиканың чаңгыс мандаттыг
№ 32 соңгулда округунун кандидаты
"Пенсионерлер партиязының" кол, онзагай сорул-
галары:

— күрүнениң бүгү чонунга ажыктыг, чонунуң сонуурга-
лынга херектиг, яды-түрөңи чуртталганы узуткаарынче угланган активчи социал-
дыг политика;

— бедик деңгелдиг эртем-билиг чедип алырынче угланган дээштиг шиитпирлиг
хемчеглерни хүлээп алыры. Эртем-билигни күрүне деңгелдиг кол стратегтиг болгаш
айыыл-халаптан камгалаар национал айтырыг деп дагын тургузары. Күрүнениң ки-
чээнгейин бүдүрүлгө, көдээ ажил-агыйларының, эмчи база эртемденнер кадрларын
көвүдөдир белеткээринче угландыраары;

— чонунуң кадын камгалаарын, чонну эмнээриниң шынарын бедик деңгелге чедирери;
— берге байдалга таварышкан чонга (кижилерге) социалдыг, материалдыг, мо-
ральдыг деткимче, дуза кадары.

— "Пенсионерлер партиязының" кол чүүлү — «Төлөптиг күш-ажыл — Төлөптиг
акша-шалың — Төлөптиг пенсия».

— "Пенсионерлер партиязының" социал политиказының туружун деткивишаан,
партияның «Социал кодекизин» тургузуп, хүлээп алыры чугула деп күзел-соруу
дээш соңгуулуңар, чонум! Ол кодекстин кол чүүлү — чонунуң социал эргезин хоой-
луга быжыглаары, хоойлу-биле камгалаары. Социал кодекске кижилер бүрүзүнүң
төрүттүнгөш, чуртталгазының сөөлгү хүнүнче чедир эргезин быжыглаар, чонунуң
мурнунга күрүнениң харысалгазын быжыглаар.

— Чонга күш-ажыл пенсиязы төлөптиг чуртталганы бээр ужурулг.

— Партияның база бир чуртталгаже боттандырыксап турар чүүлү — Россияның
чонунга пенсияже үнер назынын боттары тодарадып алыр эргени бээри. Пенсияже
үнер назынын Пенсия фондузунче чеже акша-шалың киригенин, чонунга кылган эки
чүүлдерин, күрүнеге кириген үлө-чоруун барымдаалап тодарадыр.

Партияның дараазында сорулгазы — медицина адырында ажилдакчылар
санының чедишпес байдалын узуткаары, эмчилерге төлөптиг акша-шалыңны,
эмчилерниң кол кичээнгейи — чонну эмнээринче салдынарын тургузар.

Эмчилерниң чонга бижип берген рецепттинде эмнер-биле, тус черлерни ыл-
гавайн, халас хандыраары.

Чон чурту дээш чоргаарланыр ужурулг — «Мээң чуртумга чурттаканчыг, чуртум
дээш чоргаарланып чор мен, чуртумга чону үнелиг!»

Хүндүлүг, ынаныштыг чонум, соңгулдага идепкейлиг кирип, боттарывыстың
чуртталгавысты экижидип алырывыс дээш, "Пенсионерлер партиязын" деткиринче
кыйгырып тур бис!

(Халас үндөзүңгө парлаан).

**Кандидаттың соңгулда фондузунда хөрөңгизиниң киргени болгаш
чарыгдаанының дугайында түңнелдиг саң-хөө отчеду**

Попов Виктор Владимирович № 40810810465009000007

ПАО Сбербанкның Сибирьде банкызының Красноярскиде

башкарыкчы салбырының №8646 Кызылда салбыры №8591,

Тыва Республика г. Кызыл, ул. Кочетова, д. 43

Тыва Республиканың Баштыңы — Чазааның Даргазының хуусаа бетинде соңгулдалары

Тыва Республика

2021 чылдың сентябрь 02-ниң байдалы-биле
рубль

Саң-хөө отчедунуң одуруу		Одуру- нун шифри	Түнү	Тайыл- быры
1	2	3	4	5
1	Соңгулда фондузунга кирген хөрөңги, шуптузу	10	250000	
1.1	Соңгулда фондузун тургузууларынга доктааттынган чурум-биле кирген хөрөңги	20	250000	
1.1.1	Политиктиг партияның / политиктиг партияның регионалдыг салбырының / кандидаттың боттарының хөрөңгизи	30	0	
1.1.2	Политиктиг партияның депшиттирген кандидатынга үндүрүп берген хөрөңгизи	40	250000	
1.1.3	Хамаатының эки туразы-биле өргээн акша-хөрөңгизи	50	0	
1.1.4	Юридиктиг черлерниң эки туразы-биле өргээн акша-хөрөңгизи	60	0	
1.2	2014 чылдың февраль 22-де үнген Федералдыг хоойлунуң №20-ФХ 71-ги чүүлүнүн, 2, 4, 8 кезектери, 2002 чылдың июнь 12-де үнген Федералдыг хоой- лунуң №67-ФХ 58-ки чүүлүнүн, 6-гы кезээниң күжү-биле соңгулда фондузунга кирген акша-хөрөңги	70	0	
1.2.1	Политиктиг партияның / политиктиг партияның регионалдыг салбырының / кандидаттың боттарының хөрөңгизи. Политиктиг партияның депшиттирген кандидатынга үндүрүп берген хөрөңгизи	80	0	
1.2.2	Хамаатының хөрөңгизи	90	0	
1.2.3	Юридиктиг черниң хөрөңгизи	100	0	
2	Соңгулда фондузундан эгиткен акша-хөрөңги, шупту	110	250000	
2.1	Федералдыг бюджет орулгасынче шилчтикени	120	0	
2.2	Чогуур чурумну хажыдып тургаш, кириген акша-хөрөңгини дедир эгиткени	130	0	
2.2.1	Өргүл бээрин хоруп каан, азы төлевир документизинге албан бижир медээлер- ни айтыпкан хамаатыларга	140	0	
2.2.2	Өргүл бээрин хоруп каан, азы төлевир документизинге албан бижир медээ- лерни айтыпкан юридиктиг черлер	150	0	
2.2.3	Көрдүнген хемчээлин ажып кириген хөрөңги	160	0	
2.3	Доктааттынган чурум-биле кирген хөрөңгини дедир эгиткени	170	250000	
3	Чарыгдан хөрөңги, шупту	180	0	
3.1	Соңгукчуларның хол үжүүн чыырын организаастаарына	190	0	
3.1.1	Оларның аразында соңгукчуларның хол үжүүн чыырынга кириштирген кижилерниң күш-ажылын төлөп бээринге	200	0	
3.2	Теле-радио дамчыдар организация таварыштыр соңгулда мурнунда суртаалынга	210	0	
3.3	Периодиктиг парлалга үндүрүлгелериниң редакцияларын таварыштыр соңгулда мурнунда суртаалынга	220	0	
3.4	Четкилиг үндүрүлгө черлерин таварыштыр соңгулда мурнунда суртаалынга	230	0	
3.5	Парлалга болгаш суртаал материалдарын үндүреринге база тарадырынга	240	0	
3.6	Хөй-ниитиге массалыг хемчеглер эрттиреринге	250	0	
3.7	Информация болгаш консультация хевирлиг ажилдарның (хандырылгалар- ның) төлевиринге	260	0	
3.8	Юридиктиг черлер азы Россияның хамаатыларының керээз ёзуугар кылган өске-даа ажилдыраарын, чедирген хандырылгаларының төлевиринге	270	0	
3.9	Соңгулда кампаниязын эрттирери-биле дорт харылзаалыг өске-даа чарыгдал- дарының төлевиринге	280	0	
4.1	Фондунуң чарыгдаан хөрөңгизиниң артынчызын соңгулда фондузунче шилчиткен акша-хөрөңгиге деңгештир хувааштырганы	290	0	
4	Отчет дужааган ай-хүнне фондунуң хөрөңгизиниң артынчызы (банк шынзылгазы- биле бузуредип көргүзөр). (арын 300 = арын 10 + арын 110 + арын 180 + арын 290)	300	0	

СЕНТЯБРЬ 19 – РФ-тиң Күрүне Думазының соңгулда хүнү

«ЧӨПТҮГ РОССИЯ – ШЫН ДЭЭШ»

Алдаржыдаал

Төрзэн черим Тывамның
Төлү болгаш, чоргаар-дыр мен.
Хүнден хүнче кайгамчык
Хүннээркептеп хөгжүп турар
Чуртувусту аныяктар
Шупту демниг эмгелеп,
Ам-даа улам сайырадып,
Алдаржыдып чырыдаалы.
Оранывыс ыдык Тывавыс,
Олчаан камнап чоруулуңар!
Ак-көк дээр дег кылаң хемнер
Арыг чайнап турар болзун!
Арга-арыын, ачын-меңин,
Алдын ышкаш камнаалыңар!
Аныяк чаш салгалывыс
Аңаа өөрүп чурттаар болзун!

Ренат Чадамбаевич Ооржак «ЧӨПТҮГ РОССИЯ – ШЫН ДЭЭШ» деп социал по-
литиктиг партияның мурнундан Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының
Күрүне Думазының VIII чыыжының депутадынга кордакчы.

Р.Ч. Ооржак 1980 чылдың октябрь 27-де Чөөн-Хемчик районун Чадана
хоорайга башкыларның өг-бүлөзүнге төрүттүнгөн. Ачазы Чадамба Шожал-
Доржуевич Ооржак хостуг хурешке Россияның алдарлыг тренери, бүдүн чурт-
талгазын спортка болгаш өг-бүлөзүнге тураскааткан. Ооң өөреникчилери
Чечен-оол Монгуш, Артыш Доржу болгаш оон-даа өске ат-алдарлыг спортчу-
лар. Авазы Эмма Очур-ооловна Ооржак – эге класстар башкызы, ажы-төлүңге
чүгле эки чүүлдер бээрин кызып турган. Ол – төлөптиг мөзү-шынарлыг, бедик
эртем-билиг башкы. Ада-цениң ийи оглу Москваның дээди өөрөдиге черлерин
дооскан. Ренат – Россияның Улустуң найыралы университетиниң экономика
факультетин, Ролан – бистиң республиканың баштайгы кино режиссеру,
Москваның М.В. Ломоносов аттыг Күрүне университетин дооскан.

(Халас үндөзүңгө парлаан).

2021 ЧЫЛДЫҢ СЕНТЯБРЬ 19-ТА
РОССИЯ ФЕДЕРАЦИЯЗЫНЫҢ
КҮРҮНЕ ДУМАЗЫНЫҢ 8-КИ
ЧЫЫЖЫНЫҢ ДЕПУТАТТАРЫНЫҢ
СОҢГУЛДАЛАРЫ

ПЕЧАТНАЯ ПЛОЩАДЬ ПРЕДОСТАВЛЕНА БЕСПЛАТНО

КПРФ

**РОМАН
ТАМОВЕВ**

**ЧЕДИНМЕС БОЛГАШ АЖЫЛ ЧОК
ЧОРУККА УДУР КОММУНИСТИГ СОГУГ!**

**КҮРҮНЕ ДУМАЗЫНЧЕ ТЫВА РЕСПУБЛИКАДАН
ДЕПУТАТТЫҢ КАНДИДАДЫ**

«ШЫННЫҢ» почтазындан

ЭЗИР ДЕГ ЭРЛЕРНИҢ БИРЭЭЗИ – АЧАМ

Чадаана биле Сүт-Хөл аразына аргыжар орукка 1948 чылдың сентябрь ортаа үезинде дааш-шимээни кедергей, демирден кылган дугуйларлыг беш трактор довурак-доо-зуну бургурадыр чоруп олурганнар. Ол тракторларның бирээзин бистиң ачаабыс Кызыдак Сундуйевич Ондар башкарып чораан. Сун Очур, Кара-Очур, Делгер-оол суглар өске тракторларның башкарыкчылары.

Ол үеде Хемчик хемни кежир көвүрүг чок. Ынчангаш ачам болгаш эштери Хемчиктин Ак-Даш чоогунда сыык, саарыглыг черлери-биле хемни кешкеш, Ак-Ооругда аалдарже углапканнар. Ачамның аалы база Ак-Ооругга турган.

Шала кежээликтей аалдарже чоокшулап келгеннер. Өглерде олурган улус, ажи-төл дааш эвес дааш дыңнааш, үне халышканнар. “Чүү адам адыгузуннар, аза-бук келди-ле” – дээш, херээжен кижилер ажи-төлү-биле аал чоогунда алаакче, даже дезипкеннер.

Аал чанынга тракторларны доктадыпкаш:

– Мен-дир мен, мен! Кортпаңар! Трактор деп чүве-дир бо – деп, ачам алгырган.

Дескен кижилер алаактан үнүп, дагдан бадып келгеннер. Олар тракторларны сонугурап, тудуп, суйбап, пат-ла болганнар. ХТЗ марканы ол тракторунуң демир дугуйлары кержек ышкаш кырларлыг боорга, ону чон “Кержек-дугуй” деп адай берген. Ачам баштаан, машина-техника шору билер эрлер Сүт-Хөлге баштайгы тракторларны чолаачылап эккелгеннер. Олар тракторларга андазыннар кошкаш, Сүт-Хөлдүң кур черлерин андарып, чаагай дүжүттү өстүреринге белеткеп турганнар.

Ооң соонда “НАТИ”, “ДТ-54” маркалыг күчүлүг тракторларны ачам биле эштери башкарып, Сүт-Хөлдүң Алдан-Маадыр, Бора-Тайга, Кызыл-Тайга, Ишкин девискээрлеринде кур черлерни андарып, тараа тарып өстүрүп чорааннар.

Кур черлерниң тараазының дүжүдү дыка бедик турган. Тарааны ажаарда, ону хол кадыры-биле кескеш, тараа сыын сноптар кылдыр бөле шарааш, аъттар тергелеринге чүдүргеш, шаңга сөөртүп эккелгеш, аңаа чаткаш, шарылар-биле бастыраар. Күш-шыдалдыг эр кижилер урук бажына аар чүэк баглап алгаш, ооң-биле тарааны улдаар турган.

Тарааны бастырган соонда, ону хавындан арыглап, хүүректер-биле агаарга челбий октаар. Ол дыка берге ажил. Хол-биле долгаар, иштинде шишкиштерлиг “сортировка” деп адаар херекселди ажиллап эгелээнде, тараа арыглаары оранчок чиигезен.

Тараа ажаар “Сталинец” маркалыг комбайнны “С-80” трактор-биле Сүт-Хөлдүң Суг-Аксында машина-трактор станциязынга эки Делгер-оол-биле 1958 чылда Минусинскиден ачам сөөртүп эккелген. Күзүн тараа быжа бээрге, “С-80” тракторга “Сталинец” комбайнны ачам кошкаш, дүжүттү ажаап кириптер кижилер.

1950-1960 чылдарда ачам Кысыдак Сундуйевич Ондар “СК-3”, “СК-4”, “СКД-5”, “Сибирияк” деп комбайннарны та чечени Сүт-Хөлге башкарып эккелген кижилер. Ол чорааш,

кандыг-даа бергелерге таваржып турганнар. Ынчан Саян ажыр орук амгы ышкаш алгы-делгем эвес, ыргак-дагыр, кызаа. Аңаа комбайнны чолаачылаары дыка нарын. Эштериниң бирээзиниң комбайны база андарылган, боду харын-даа дириг арткан.

Бир катап орус суурга хонар ужурга таварышканнар. Бажың ээзи херээжен кижилер дыка-ла хүндүлөп, ашкарып-чемгерип, удур орун-дөжөөн аайлап берген. Ачам даарта эртен оттуп келгеш көөргө, бут ораашкыннарын чуггаш, кургады азып каан болган. Орус чоннуң эки сеткилдин ынчан ылап көрдүсүс деп ачам чугаалаар кижилер.

Эрткен вектин 60-70 чылдарында Тываның кур черлеринге тарааның дүжүдү кончуг элбек турган. Ачам баштаан механизаторлар боттарының комбайннары-биле Чөөн-Хемчик районнуң “Искра”, “Чыраа-Бажы”, ынчангы Таңды кожуннуң “Тиелелге”, Бии-Хем районнуң “Кызыл тараачын” дээш өске-даа совхозтарга чедип, угдунмас дүжүттү ажаап, ону хар адаанче кирибес дээш, зрес-шудургу ажилдааш, орай күзүн шаңнал-макталдыг чанып келирлер.

“Социалисттик чарыштын тиелекчизи” деп тук-вымпел-биле ачам чылдың-на шаңнадыр чораан. Хөй чылдар дургузунда механизаторлап, бедик түңнелдерлиг ажилдааны дээш ачамны “Күш-ажылдың хоочуну” деп медаль-биле шаңнаан. Ол медальды камнап шыгжап чор мен.

Ачам бодунуң үезиниң машина-техниказын дыка билер чораан. Ону башкарып-даа, септеп-даа шыдаар. Кыжын машина-трактор мастерскаязынга моторлар септеп ажилдаар. Ынчангаш аныяк механизаторлар ачамны “башкы” деп хүндүлөп адаар, “Великий Ондар”-даа дирижлер.

Мээң ачам Кызыдак Сундуйевич Ондар 1920 чылдың январь 10-да Үстүү-Ишкинде Ак-Хүүректиг деп черге төрүттүнген. Бистиң Ондар төрөл аймаавыс Ак-Хүүректиг, Кара-Хүүректиг деп черлерни ээлеп чурттап чораан. Тыва Арат Республика үезинде коллективтик ажил-агыйларны тургузуп, бистиң аймаавысты тарадыр көжүргөн. Ак-Хүүректигге чурттап чораан Ондарларны Манчүрек, Ак, Бора-Тайга, Сүт-Хөлчө көжүргөн. Кара-Хүүректигнин Ондарлары Ишкин, Ийме, Баян-Тала, Чаа-Хөлгө барган.

Авам Анзат Өглүг-Арыевна Сарылар 1924 чылда Сүт-Хөлдүң Чечектиг деп черге төрүттүнген. Ачам биле авам 1944 чылда өг-бүлө тутканнар. Сес ажи-төлду бодарадып, өстүр азырап, кижизиткеннер. “Улуг улусту хүндүлөңер, бичиилерни карактаңар, чалгаа болбас – кежээ болур, кижилерге адааргавас” деп, ачаабыс ажи-төлү, биске, чагып чораан. Ажи-төлү, ыйнуктары, оларның ажи-төлү шулту 84 кижиле чедип турар. Оларның аразында эмчилер, башкылар, инженерлер, чолаачылар дээш кандыг эртем-билигилер, мергежилдик кижилер чок дээр. ТКУ-нуң инженер-техниктиг факультетиниң доцентизи Алена Санчаевна Кызыдак акым Санчайыны уруу-дур.

Ачам 1993 чылда аар аарып чыткаш: “Амыдырал, ажил-ишке эзир-ле чордум” – деп чугаалаан чүве. Ооң бо сөстери чүрээмде таңмаланып артып калган.

Сүт-Хөл кожунуң баштайгы механизаторларының бирээзи мээң ачам Кызыдак Сундуйевич Ондар ажил-ишке ылап-ла эзир дег эрлерниң бирээзи чораан.

Александр ОНДАР,
Тыва Республиканың
алдарлыг ажилдакчызы, инженер-электрик.

Эрткен үеже хая көрнүп

КАРА-ХӨЛ АРГЫЖЫЛГАНЫҢ ОРУУ ДЭЭШ...

Бо дугайында чүүлду 2012 чылдың август 18-те 98 дугаарлыг 1962 чылдан тура номчул келгеним, ынак солунум «Шынга» бижээн мен. Оон бээр үр үе эрткен, номчаан, номчуваан чон бар. Кол уткаы мындыг.

Чонумнуң деткимчези, хүндүткелчи-биле (1997-2000 чылдарда) Кара-Хөл сумузуңуң чагыргазының даргазының албан дужаалыга ажилдааш, чонумга буян кылыр сорулга-биле аргыжылга оруу база Алаш хемни кежир ийи улуг көвүрүгнү кылдырар айтырыгны шиитпирлеп эгелээс бис. Ол дугайында делегни чаңгыс чер-чурттугларывыс Кара-Хөлдүң бурунгаар үзел-бодалдыг, алдарлыг күрүне ажилдакчызы, хүндүткелдик Күжүгет Серзеевич Шойгуже, ооң оглу Россияның Маадыры, РФ-тин камгалап сайыды Сергей Күжүгетович Шойгуже, аргыжылга оруунуң база ийи көвүрүгнүң берге байдалын көргүскен фото-чуруктарны, чагааны Улуг Хуралдың депутады, Кара-Хөлдүң чоргаар оглу, генерал-майор Владимир Бораевич Кара-Салдан чедирер аргазы кандыгыл деп, киригенимден эгелеп орук, көвүрүг айтырыгы белен эвес, колдуу 4 чыл чыгыгы уламчылапдыг шиитпирлеттинип эгелээс.

Эге чылдарда айтырыг кончуг нарын, болдунмас чыгыгы турду. Ынчан чон аргыжылга дээш түрегелди көрүп эрткен, ийи көвүрүг аргыжар арга чок, кадыр-берт Ханы-Каа-биле аргыжып, 60-70 чылдарда ышкаш машина-техниканың аргыжылгазы коргунчуг апарган.

Бодум хуумда бүзүрелим өжүп, черле салдынмаан мен, чүге дизе сонугурапдыг, дооскан ортумак эртемим идигни берген. Ол ышкаш Владимир Бораевичиниң чагыгы «Черле салдынма, хүреген, айтырыг нарын-даа болза, чаңгыс чер-чурттугларывыста, адашкыларда ына-ныш, бүзүрел бар» – дээрге, хей-аадым көдүрүлүп турган.

Ол үеде В.Б. Кара-Салдың бүзүрелдик, ынаныштыг,

тура-соруктуг ажилы тиилеп үнгөн. Айтырыг колдуу шиитпирленип келирге, В.Б. Кара-Сал: «Езулуг-ла Кара-Хөлдүң хүрегени атты бадыткадың. Айтырыгывыс Москвада шиитпирлеттинип турар, амдызында чажыт, кымга-даа, кара-хөлчүлөргө дыңнатпа» – дээш, кускаптаарга, ишти-хөңнүм көдүрүлүп турду.

Тывавыстың Автоорук эргелелиниң даргазы Салчак Санаа Кара-Хөл суурже кирип күрүне оруун кылдырып, Берт-Боом оруун дескилеп, чагыларны бүзүрелди-биле кылдырган.

Көвүрүглерниң ажилалдан үнгөн дугайында акт-төлөвилелди Новосибирск хоорайның көвүрүг-тудуг инженер эртемни дооскан чаңгыс чер-чурттууус Мам-оол Самданчап бүзүрелди-биле кылып берген.

2000 чылдың октябрь айда Кара-Хөлдүң Алаш хемни кежир ийи көвүрүгнүң акшаландырышыны «Чаңгыс демниг Россия» партиязының деткимчези-биле боттанган. Россияның Президентизи В. Путинге, Россияның Маадыры, РФ-тин камгалап сайыды С. Шойгуга, ооң адазы, алдарлыг күрүне ажилдакчызы К.С. Шойгуга, генерал-майор В.Б. Кара-Салга, Тываның Автоорук эргелелиниң даргазы С. Санаага, инженер М. Самданчапка кара-хөлчүлөр четтиргенин илередип чоруурлар.

2019 чылда чонга буян чедиргени дээш хүндүлел самбыразын кылдыраары чаа-ла эгелеп чорааш, улуг аарыгга таварышкаш, оон бээр 2021 чылдың майга чедир ажилды уламчылаар арга чок турдум.

Хүндүлел самбыразын боттандыраар дээн бодал-биле бо чүүлду бижидим. Ооң боттанырын үе көргүзе бээр боор деп бүзүредим, чонум, кара-хөлчүлөр.

Иван ДОРЖУ,
хоочун башкы, күш-ажылдың хоочуну.

ҮЕР-ХАЛАП АЙЫЫЛЫ: Шуй суурнуң дүвүрели

Шуй суурнуң турар чери кончуг кызаа. Ооң бир талазындан кадыр-кашпал Кызыл-Туруг биле Кара-Туруг деп туруглар, өске талазында шапкын даг хем-нери Барлык биле Шуйнуң каттыжып келгени күчүлүг улуг Кара-Барлык хем. Олар суурну ийи талазындан кызып алганындан, суур узун дургаар шөйлү берген.

Шаанда, суур турбаанда, амгы суурнуң үстүү талазын куду үш-дөрт кезек судактар ээлзэн, суук-суук чөпкүр талдарлыг, кара сугларлыг, шынааланчак чер чүве. Суур бажының дужунда хем кежир Көк-Боом деп калбак-калбак хаялардан бүткен, 100-100 км ырактан көстүп турар сүрлүг, бедик боом бар. Шуй биле Барлыктын каттыжкан чери ол боом дужунда. Барлык хем Арзайтыны болгаш Көгө-Таваа сыннарын дорттап чара чүткүп эрткеш, Көк-Боомга шаа төнүп, оожургап калган ышкаш ужуражып келир. Ооң дунмазы Шуй хем өске таладан Моолдуг-Саяк биле Шокар-Хаяның энергия күжүн чаа алганынга менээргенимшаан, Барлыктын солагай талакы бык-тындан белиңнеди аарак, күштүг саарыглары-биле хөмө ап келгеш, Көк-Боомнуң калбак хаяларына чыгап келир. Көк-Боом кайын тоор боор, ийи хемниң каттыжкан күжүн “ыңай туруңар” дээн ышкаш шапкын, күштүг агым саарыгларын Шуй суурнуң бажы талазынче чая идип каан.

Аңаа шаанда турган Улуг-Арыг деп аттыг аалдар чайлаар алаактарлыг, узун чоон теректер, кара-талдар, инек хараган, арыг иштин чыжыргана бүргээн үш-булун хевирлиг ортулукту ийи шапкын хемниң күжү, чууй, арылдыр шапкаш, Шуй суурнуң бүгү девискээрин хөмө ап болур байдалды тургузуп, чылдан чылче айыылды чоорту диргелдирип келген. Шуйнуң чону ону билип, суурнуң бажы талазындан куду кылымал чалдарны кылдырып турган. Совет үеде 1960-1990 чылдарда үер халавы суурну хөмө алыр деп баарга, чурттакчы чон каш-даа катап кедээр дезип, эт-севин, мал-маганын каггаш, даг эдээнче көжүп турган.

Ындыг таварылга бо эрткен чайын база болган. Июнь айда дүне суг суурну таварып кээрге, 3 кудумчуңуң чурттакчылары угаан-кут чок ажи-төлүн куспактапкаш, сугларны дөңмекчедир сүзүп тургаш, кедээр даг белинче үндүрүп турган. Харын-даа улуг айыыл, озал-ондак болбаанда, кожундан болгаш сумунуң баштаар черинден база активчилер болгаш волонтерларның дузалап келгени эки болган.

Чеже-даа чалдарны кылып, машина, тракторлар-биле сай, даштарны төгөргө, бедии метр ажыг дажыг хем дүргектелиг-биле арыда, чүлгүй шаап апаар. Суурнуң дужун куду бадырган метр ажыг бедик кылымал чалды бо-ла чире шаап апаар хем-не болгай.

Мен Шуйга чурттап өскөн, 80 хар ажа берген кырган мен. Кадыым байдалы-биле Кызылда чурттап турар болзумда-даа, чоокта чаа Шуйга чедер бергеш, ылап-ла дүвүрей бердим. Чүгө? Чүгө дээрге Шуй суурну үер эзулуг алырының кырында, азы ыңдыг айыыл кес кырында келген! Мону Шуйнуң аныяк удуртукчулары билбейн азы херекке албайн турары ол бе? Суур бажының үстүү талазынга турган Улуг-Арыг, аңаа турган чайлаглыг алаактын изи-даа чок, орнунда 5-10 га хире черде чүлгө улуг-улуг хойлар ышкаш сай даштары бүргээн, сугнуң бетин кыдыы, суурже мырыңай чоокшулап келген, Барлык биле Шуй хемнерниң күжүн каттыжтырган шапкын болгаш терең суг мөөрөп бадып чыдар. Айыыл-халап ылап-ла кес кырында! Бир эвес хем суу чазын эрип баткан хар суундан дажык болза, ында бүдүн арткан 10 метр хире черни чире-шаап апаар. Суур артын куду баткан суг буга суун долгаш, үш узун кудумчуларын база дола бээр. Ону чүү-даа бооп шыдавас. Чаңгыс арга – ол арткан 10 метрни камгалап, ону үретпейн, дүрген моондак – дамба кылыры! Мону эрттирип, узамдыктырар болзувусса, бүдүн суур үрелип, суур орнунга хой дег улуг сай даштарлыг дазыр тыптып кээр. Чон түрегел көөр. Бүдүн суурну өскээр көжүрер миллиард-миллиард акшалар херек апаар. Бо улуг халаптан чайлаар дизе, суму, кожун, республика чергелиг, дүн-хүн чок ажил негеттинип келгенин медегер билип көрүңер! Бичии-даа даамайлап, бо херекти соңгаарладыр арга чок! Айыыл диргелген! Ол кайыын кээрл дээрге, бирээде, кышкы булуктаашкын 10 метр арткан черни дош-биле дуглап алгаш, чазын эрип бадарга, ийиде, часкы хар болгаш дош эрээнинден суг улгадып болур, үште, часкы болгаш чайгы чаыстаашкыннар түңнелинде суг улгаткаш, алдырбайн барып болур.

Моон түңнел үндүрерин сумунуң чурттакчыларына, суму болгаш кожун, республика чергелиг бо айтырыгга хамаарылгалыг кижилерни кичээнгейлиг болурунче кыйгырып тур мен!

Ким-оол САРЫГ-ДОНГАК,
алдарлыг башкы, Шуйнуң болгаш Бай-Тайга
кожуунуң хүндүлүг хамаатызы.

АЯС ЧУДААН-ООЛ

ЧУРТТАЛГАҢНЫ ЧААРТЫР ДИЗИҢЗЕ, ЧААРТЫКЧЫЗЫ БОЛ!
САЛЫМ-ЧОЛУҢ СЭЭҢ ХОЛУҢДА!

Хүндүлүг соңгукчулар!

Төрзэн Тывам төрөл чону! 2021 чылдың сентябрь 19-та Россия Федерациязының Күрүнэ Думазының депутаттарының соңгулдазынче кээп, мени дээш үнүңерни берип, бадылаарыңарны дилеп тур мен. Силерниң шын шилилгенерден бистиң Төрзэн черивис – Тыва чуртувустуң төлөптүг, чырык келир үези, чедишкениң байлак сайзыралы, чөптүг, тайбың чоруу болгаш ынак Тывавыстың чайгаар бүткен чараш бойдузунуң курлавырларын камныг ажыглап, салгалдарывыска камгалап бээривис хамааржыр! Бир эвес мени болгаш бүгү Россияның «Төрзэн чурт» политиктиг партиязын деткип, бадылаптар болзуңарза, силерниң бүзүрелиңер шынзыдып, бүгү-ле бар билимни, дуржулгамны, күжүмнү Төрзэн Тывам, тыва чонум дээш, силерниң эргелериңер камгалап, шынчы бараан болурумну аазап, даңгыраглап тур мен! Силерниң деткимчеңерге бүзүрөп артым!

Кыска допчу намдары:

1973 чылдың октябрь 29-та Тыва Республиканың Улуг-Хем кожуунунуң Эйлиг-Хем сумузунга төрүттүнгөн. Өг-бүлелиг, 3 ажы-төлдүг.

Эртем-билии:

1) Томск хоорайның күрүнэ университетинге эрге-хоойлу мергежилин чедип алган.
2) Москва хоорайда Россия Федерациязының Президентизиниң чанында улус ажил-агыйының болгаш күрүнэ албан чериниң "Экономиктиг сайзыралдыг күрүнэ удуртулгазы" деп өөредилге программалыг Россия академиязын (РАНХиГС) кызыл диплом-биле дооскан. "Тыва Республиканың социал-экономиктиг сайзыралы. Амгы үеде байдалы болгаш келир үеде өзүлдөзү" деп темага магистр камгалалын чедишкенин кылган.

Ажылдап чораан черлери:

1993 чылдан 2016, 2020-2021 чылдарда РФ-тиң Прокуратура органнарынга болгаш Истелге комитетинге ажылдаан. Ол Барыын-Хемчик кожуунга прокурорлап, РФ-тиң Истелге комитетиниң ТР-де салбырынга даргалап, Томск облазының Истелге комитетиниң даргазының оралакчызынга, Кемерово облазынга, Кузбасстың прокуратуразының удуртулгазынга ажылдап турган.

2016 чылдан 2019 чылга чедир ТР-ниң Чазааның Баштыңы – Даргазының эрге-хоойлу органнарының, шериг удуртулгазының, хамааты камгалал талазы-биле оралакчызынга ажылдап, Орук-транспорт, Оттулар чүүл, Энергетика, Эрге-хоойлу яамыларын харылап турган.

Амгы үеде Президентиниң күрүнениң өңчүзүн самчыгдаар болгаш чиижең чоруктарга удур политиказын деткир комитеттиң ТР-де регионалдыг хөй-ниити эвилелиниң даргазы.

Хүндүткел-биле, РФ-тиң Күрүнэ Думазының 8-ки чыыжының депутадынга кандидат Аяс Чудаан-оол.

(Халас үндөзүңге парлаан).

МААДЫРЛАРГА —
ЮБИЛЕЙЛИГ
МЕДАЛЬДАР

Тыва Республиканың күш-ажыл болгаш социал политика сайыдының бирги оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар Амур Увангур Тыва Арат Республиканың тургустунганындан бээр 100 чыл оюнга тураскааткан юбилейлиг медальдарны Ада-чурттуң Улуг дайынының хоочуннарынга ты-выскан.

Баштайгы медаль алган хоочун фронтучу – Иван Алексеевич Родников. Ленинград, бирги Прибалтийск, ийги Прибалтийск, ийги Ыраккы Чөөн чүк фронтуларга Иван Родников дайылдажып, сүрлүг "Катюшадан" немец шериглерни чылча шаап чораан. Фронтучунуң дайынчы кезээ Балтий далайда Тукумс портка турда, фашисттик Германияны тиилзэн дугайында медээ дыңналып келген.

Аңаа Иван Алексеевичиниң дайынчы оруу төнүп калбаан. Ооң дайынчы кезээн Прибалтикадан Япония-биле дайынче октапкан. Кыдаттың Сунгари хемде Цзямус деп порт хоорайга "катюшаларны" дүжүрүп алгаш турда, кыдат-совет шериглерниң коргунчуг согушкуннарынга япон армия дүжүп берипкен. Ынчалза-даа Иван Родниковтуң дайынчы оруу аңаа доозулбаан – 1949 чылга чедир Белоруссияга, Ыраккы Чөөн Чүкке, Сахалинге шериг албан-хүлээлгезин уламчылаан.

Дараазында Георгий Васильевич Абросимовтуң бажыңыга четкен. Хоочуннуң хар-назыны оранчок улгаткан-даа болза, ооң угаан-сегээни биезги сагынгыр хевээр, ал-боду ам-даа чиик-сергек. Ада-чурттуң Улуг дайынында кажан Тывадан аъттанганын, кайы фронтуларга канчаар дайылдажып чораанын, каяа канчап каш удаа балыглаттырганы дээш дайынчы оруун аалчыларга хоочун илдик чокка төөгүп берген.

1943 чылда он тос харлыг Наталья

Ивановна Маслованы харылзаа курстарына чартык чыл өөрөнгөн соонда, аныяк кысты фронтуге чоруткан. Ол 1943-1945 чылдарда Украин, Белорусс фронтуларның кезектеринге харылзаа-чылап турган. Ол Киев чоогунга, дайын шөлдеринден ырак эвесте, чер адаанга кылган телеграфка 30 хире механиктер болгаш харылзаачылар-биле дүн-хүн чокка ажылдап турган. Совет полководчу Георгий Жуков фронтундан дамчыткан медээлерлиг телеграф лентазын үзе тырткаш, карманынче сүп алгаш, кылаштап чоруптар турганын фронтучу сактып чугаалаар. Наталья Ивановна Георгий Жуков-биле 1943 чылдан 1945 чылга чедир дайынны кады эрткен.

Бии-Хем кожууннуң төвү Туранда чурттап турар Владимир Николаевич Мухин ийги украин фронтунуң 18-ки танк корпусунуң автоматчылар салбырының командири, ефрейтор Владимир Николаевич Украинаның Кривой Рог хоорайын хостажырынга киржип турган. Ол Румыния, Венгрияны база эрткен. Дайын шөлүңге будунга кемдээшкенин алган. Фронтучу Тиилелгени шериг госпиталына уткаан.

Ол ышкаш Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилеринге деңнеп каан хоочуннар: Танды кожууннуң Балгазында Илларион Васильевич Шелеповка, Кызыл кожууннуң Каа-Хем суурда Анатолий Михайлович Крутиковка, хоочун фронтучу Кирилл Иванович Марковка, "Бүзээлеткен Ленинградтың чурттакчызы" деп хөрек демдээниң эдилекчизи Борис Борисович Подгорныйга медальдарны тыпсып, байыр чедирген.

Ш. ХОВАЛЫГ.

СЕНТЯБРЬ 19 – РФ-ТИҢ
КҮРДУМАЗЫНЧЕ СОҢГУЛДА ХҮНҮ

ЧАА ТЫВА ДЭЭШ!

КАРА-САЛ

Эрес Күнзен-оолович

ТЫВА ЛДПР

(Халас үндөзүңге парлаан).

Силерге энерел сеткил-биле!

Айдың Сарыглар

2021 чылдың сентябрь 19 – Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының Күрүнэ Думазының VIII чыыжының депутаттарының соңгулдагар

Печатная площадь предоставлена кандидату в депутаты Государственной Думы Федерального Собрания Российской Федерации кандидату на выборах в Тыву – Тыва Республику национально-координатору по округу № 32 Сарыглар Айдың Николаевичу. Предоставлено информационные материалы от Управления Ветеринарии.

Чарлал — Реклама

ООО «СИБСТРОЙ» приглашает специалистов на общестроительные работы

(Бетонщики, монтажники, сварщики, отделочники, электрики, слесари, водители, разнорабочие и др.)

в г. Красноярск. График командировочный.

Трудоустройство по ТК РФ.

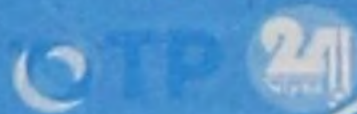
Телефоны: 8(909)705-58-72, 8(909)705-58-73.

www.kolhozник19.ru
КОЛХОЗНИК
 ВСЕ ДЛЯ СЕНОКОСА
В ПРОДАЖЕ
КАРТОФЕЛЕКОПАЛКИ
ДЛЯ Т-25, МТЗ-82
А ТАКЖЕ ЗАПЧАСТИ
 г. Абакан, ул. Игарская, 5 (р-н "Аян")
 г. Минусинск, ул. Чайковского, 49
8-901-678-9999

Подарите музыкальное поздравление своим родным и близким на телеканале «Тува 24»

КАЖДУЮ СУББОТУ
В 8:30
ТЕЛЕПРОГРАММА
«ОТ ВСЕЙ ДУШИ»

8-923-262-14-73

Чоок кижилериңерниң, эш-өөрүңерниң, коллегаларыңарның төрүттүнгөн хүннерин, юбилейлерин азы байырлалдарын таварыштыр ОТР "Тува-24" телеканалга хөгжүмнүг байырны чедирип болур силер. Бистиң өртектеривис силерни өөртүр.

Силерни 9.00 шактан 18.00 шакка чедир (суббота, улуг-хүнде дыштаныр) Кызыл хоорайның Красноармейская кудумчусунда 100 дугаар бажында, 309 дугаарлыг кабинетте манап тур бис.

E-mail: tyvamedia@bk.ru 8(394)22-2-18-10
 сот. 8-923-267-07-49

Бонус кылдыр силерниң байыр чедиришкениңерни Интернет четкизинге чырыдар бис.

«ШЫН» болгаш «ТУВИНСКАЯ ПРАВДА»
 солуннарның чаа үндүрүлгелерин дараазында адрестерден садып ап болур силер:

Арбат шөлүндө солун тарадыкчызындан, Калинин кудумчусунда 3 «г» дугаарлыг бажында 45 дугаарлыг садыгдан, «Тувапечать» киоскилеринден («Детский мир» садынының дужунда, 20 дугаар садыг чанында, «ВСК» садынының девискээринде, Арбат шөлүндө), «Почта России» АН почта салбырларындан.

Айтырыглар тургустунуп келзе, **8-923-267-07-49** дугаарлыг соталыг телефонче долгаар.

ИХЯ-НЫҢ ДЫҢНАДЫ**ЭРТКЕН НЕДЕЛЯДА 85 ҮҮЛГЕДИГ**

Тыва Республиканың Чазааның сентябрь 6-да Аппарат хуралына хөй-ниитиниң кем-херек үүлгедиглеринден айыыл чогуунуң байдалын база сайгарып чугаалашкан.

Эрткен неделяда Тывага 85 кем-херек үүлгедиглери болганын, оларның 62-зин полиция ажилдакчылары истеп илереткенин, мурнуку үеде үүлгеткен 20 херекти база тодаратканын ТР-ниң ИХЯ-ның полиция начальнигиниң албан-хүлээлгезин түр үеде күүседип турар Өлзей Монгуш дыңнаткан.

Назы четпээн элээди уруглар удуп чыткан бажыңче эзирик эр кижидүне када кедеп киргеш, оларга хамаарымштыр күштеп-күчүлээр чорукту үүлгеткени Чадаана хоорайның иштики херектер килдизинде бүрүткеттинген. Кем-херек үүлгедигиниң үезинде уругларның ада-иези бажың чанында казанакка удуп чытканнар. Бо кем-херекке кара-

зыттырып турар кижини полиция ажилдакчылары тудуп хоругдаан.

Ниитизи-биле республикада 35 оор херек эрткен неделяда бүрүткеттинген, оларның 12-зи соталыг телефоннарны оорлааны. Соталыг телефоннарны оларның кандыг-даа документилери чокка хөлезип ап саарар магазиннерниң болгаш ломбардтарның садыгжыларының чамдыызы хүлээп ап турары, оор чорукту бо хевирин үүлгедиринге база чылдагаан апарган. Бо чылдың сес айларының дургузунда оор хамаатылардан, хөлезип ап саарар садыглардан болгаш ломбардтардан 188 мобилдиг телефоннарны полиция ажилдакчылары хураап ап, эзлеринге эгидип, оларның 800 муң рубль когаралын дуглаан. Кудумчуга танывазы кижилерден болгаш «ВКонтакте» социал четки таварыштыр кандыг-даа документилери чок соталыг телефоннарны садып алган

хамаатылар боттары база когаралга ынчаар таваржып турарлар. Чүгле эрткен неделяда сес хамааты иштики херектер органнарынга оорлаткан деп бүрүткеткен, дипломатик турган соталыг телефоннарны полиция ажилдакчылары ху-

раап алган. Документилери чок мобилдиг телефоннарны садып албазын хамаатыларга полиция ажилдакчылары үргүлчү сагындырып турар.

Мал-маганны сула оदारладып каары — малды оорлаарының база бир чылдагааны. Кадарчызы чок оъттап чораан малды оорлаан 8 таварылга бүрүткеттинген. Сула

оъттап чораан аътты Эрзин кожуунга оорлаан, ону полиция ажилдакчылары дилеп тыпкаш, эззинге эгиткен. Аът оорлаанынга каразыттырган кижини тудуп хоругдаан.

Назы четпээн уругларның чамдыызы чаа өөредилге чылын багай үүлгедиглер-биле эгелээн. Кызылда Республика школа-интернадының 15 харлыг сургуулу Бии-Хем кожуунуң Өг-бүлөгө болгаш ажи-төлгө социал дуза төвүнү таңнылын бижек-биле аар эвес балыглан.

Ак-Довурак хоорайның №3 школазының өөреникчилери сентябрь 4-те садыгдан 2 соталыг телефонну оорлаан.

Өзүп орап салгалды өөредип-кижизидеринге хамаарылгалыг албан черлери уругдарыг хоойлу-дүрүмгө дүүшпес үүлгедиглер кылыр чорукту болдурбазы-биле баш бурунгаар хемчеглерни ап чорударын улам күштелдирери чугула деп, Тыва Республиканың Чазааның Аппарат хуралына шыңгыызы-биле демдеглээн.

Шаңгыр-оол **МОНГУШ** ажилдаан.

ТУРГУЗУКЧУЗУ:
 Тыва Республиканың
 Информатизация болгаш
 харылзаа яамызы.

Кол редактор
 А.Н. АРАКЧАА.

Редакцияның болгаш
 үндүрүкчүнүн адреси:
 667000. Тыва Республика
 Кызыл хоорай,
 Красноармейская, 100,
 каб. 29, 32

РЕДАКЦИЯНЫҢ
 ТЕЛЕФОННАРЫ:

Редактор — 2-01-35.
 Чарлал килдизи — 2-01-35, 2-18-10
 Менеджер: Е.Э. Иргит, каб. 309
 Солун чыскаакчылары:
 С.Н. Монгуш, А.К. Ооржак — 2-17-94
 Корректорлар: Ч.Н. Мачык,
 А.А. Лагбы — 2-17-94

Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникациялар адырынга хайгаарал талазы-биле федералдыг албанның Тыва Республика талазы-биле эргелели «Шын» солунну 2012 чылдың декабрь 3-те бүрүткээн. Херечилелдин дугаары — ПИ №ТУ17-00068.

Солунну «Тываполиграф» АН-ге парлаан.

(Индекс: 667000. Тыва Республика, Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко, 1).

Солунда парлаттыг материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыг саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадыглары дээш авторлар боттары харыылаар.

Чагыдылга индекси: хуу кижилерге — П6855, организацияларга — П6860

Солун неделяда ийи катап үнер (среда, суббота).

Номерни парлаткаже дужааганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 18.00.

Солун келбейн барганда, 2-11-52 телефонче долгаар.

2021 ЧЫЛДА «ШЫН» СОЛУННУҢ
 ЧАГЫДЫЛГАЗЫ:

БИР ЭВЕС РЕДАКЦИЯДАН
 ЧАГЫДАР БОЛЗА,
 ЧАРТЫК ЧЫЛДА — 960 рубль.

ПОЧТА ДАМЧЫШТЫР
 ЧАГЫДАР БОЛЗА,
 ЧАРТЫК ЧЫЛДА — 1212,24 рубль.
 Тел.: 2-01-35

солуннун сайтызы:

//shyn.ru

электроннуг почтазы:

shyntuva@mail.ru

shyntuva@yandex.ru

Тираж: 4000 кезек